

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра педагогіки і психології початкової освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Тема: МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ
ТРЕТЬОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Виконала:

Михалко Яна Юріївна
013 Початкова освіта

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки і
психології початкової освіти
Пішун С.Г.

Допущено до захисту:

«___» _____ 2023 року

Завідувач кафедри

Дата захисту: «___» _____ 2023 року

Національна оцінка _____

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Підписи членів комісії:

Глухів - 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТРЕТЬОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	11
1.1. Формування національної свідомості третьокласників як психолого-педагогічна проблема	11
1.2. Національна свідомість третьокласників: сутність, зміст, критерії, показники та рівні сформованості	20
1.3. Стан сформованості національної свідомості третьокласників (констатувальний етап експерименту)	36
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТРЕТЬОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	48
2.1. Цілі, завдання, етапи та психолого-педагогічні умови формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва	48
2.2. Форми, методи, прийоми формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва	55
2.3. Формувальний етап експерименту та аналіз його результатів	63
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Стан сучасних реалій нашої країни – це функціонування України в умовах страшної кривавої загарбницької війни, розв’язаної росією. Низка наукових розвідок щодо факторів і чинників, що зумовили таку ситуацію зосереджені на аналізі стану сформованості в українських громадян національно-патріотичних рис. Вочевидь, що наявні проблеми в цій царині і є тими передумовами часткового характеру, які дали країні-агресору підстави для впевненості, що Україна «за три дні» буде завойована. Ця ситуація фокусує увагу на проблемі щодо відповідності рівня сформованості національної свідомості українців таким соціально-економічним і військово-політичним ризикам і викликам, як особливості військового часу, прогнозованого повоєнного періоду та переходу нашої країни від парадигми «вижити і вистояти» до парадигми «відновитись і розвиватись».

У цьому зв’язку перед Україною постає необхідність розв’язання низки непростих ментальних, духовних, світоглядних проблем, зокрема – системне і систематичне становлення по-справжньому громадянського суспільства, що зумовлює наявність високого рівня національної свідомості кожного з нас.

Відтак «національне виховання» у площині державної політики є пріоритетним освітнім складником підготовки здобувачів освіти на всіх рівнях (Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», Національна доктрина розвитку освіти, Концепція педагогічної освіти, Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Наказ № 527 МОН України) тощо).

З огляду на зазначене вище постає нагальним практичне завдання щодо формування у здобувачів освіти національних ціннісних орієнтирів на особистісному рівні, що вимагає цілеспрямованого створення умов для розвитку національної свідомості та самосвідомості особистості, починаючи з

молодшого шкільного віку. Потужний потенціал для сприйняття й усвідомлення учнями комплексу національних цінностей має сприяти активне застосування в освітній практиці дієвого прикладного інструментарію, який має потенціал ефективного впливати на емоційну та раціональну складові когнітивних процесів особистості. Тож стратегічне соціальне замовлення на залучення дітей до глибоких пластів національної культури й духовності початкова школа має забезпечувати з опертям на актуальний виховний ідеал сьогоденної України, зокрема на формування національно свідомого громадянина.

Отже, в основі формування національної свідомості особистості лежить принцип культуровідповідності виховання історії народу, рідній мові, культурним нормам і традиціям, декоративно-прикладному мистецтву шляхом забезпечення духовної єдності та спадкоємності поколінь.

Одним із найпотужніших засобів національного виховання є мистецтво, зокрема музичне, яке є не тільки інструментом творчого пізнання світу, але й інструментом «м'якої соціалізації». Засоби впливу музичного мистецтва на особистість є найбільш розвиваючими людські якості (А. Болгарський, Т. Завадська, Л. Коваль, О. Олексюк та ін.). На виховному потенціалі музичного мистецтва зацентували увагу педагоги-композитори: С. Воробкевич, К. Лисенко, К. Степаненко, К. Стеценко та ін. Приділили увагу особливостям сприйняття музичного твору дітьми К. Болгарський, С. Горбенко, А. Лащенко, О.Костюк, Г.Падалка, О.Рудницька, О.Ростовський та ін.

Окремі аспекти національного виховання особистості через призму формування патріотично орієнтованих якостей представлені у науковому доробку вітчизняних педагогів-класиків: Г. Ваценка, О. Духновича, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Я. Чепіги та ін., Вчені приділяли значну увагу культивуванню ментальних ціннісних орієнтирів

(вихованню любові до своєї землі, природи, рідної мови, поваги до історичного минулого тощо).

Проблемам національної свідомості особистості присвячено цілий спектр наукових досліджень. Методологічною їх основою стали праці К. Юнга, Е. Ренана, Г. Тарда, Е. Сміта.

Питання національного менталітету українців висвітлювали в своїх працях М. Грушевський, М. Максимович, О. Потебня, Г. Сковорода, П. Чубинський, П. Юркевич. На особливостях розвитку національної свідомості та самосвідомості підростаючого покоління акцентували увагу Г. Ващенко, О. Дорошкевич, О. Духнович, П. Куліш, С. Русова, К. Ушинський. У контексті нашого дослідження є важливим науковий доробок І. Дзюби, В. Дончика, М. Євтуха, М. Стельмаховича, Д. Тхоржевського та ін. у сфері розвитку теорії формування національної свідомості громадян України.

Окремі аспекти розвитку української національної свідомості (філософські, історичні, політологічні, соціально-психологічні) представлені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема В. Андрущенко, В. Антоненка, Дж. Армстронга, В. Бабкіна, О. Бабкіної, А. Бичко, В. Буцевицького, Е. Вільсона, Б. Гаврилишина, Е. Гелнера, В. Горбатенка, Г. Грабовича, О. Забужко, Т. Кузьо, М. Кеннеді, І. Кресіної., Д. Міллера, Ф. Рудича, Е. Сміта, І. Усенка, В. Храмової, В. Шевченка, М. Шульги, Р. Шпорлюка, О. Шморгуна,

Різні сфери і прояви, форми взаємодії суб'єктів і об'єктів державотворення, розвиток окремих складових української національної свідомості стали предметом наукового аналізу в працях О. Бабкіної, М. Вівчарика, С. Вовканича, М. Кармазіної, О. Картунова, В. Кременя, І. Кураса, С. Кримського, О. Маруховської, В. Полохала, В. Смолія.

Своєю чергою, науковцями (О. Батухтіна, О. Вишневський, Г. Гуменюк, Г. Клобак, В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук, М. Стельмахович, Л. Ходанич)

досліджено різні сегменти стимулювання розвитку національної свідомості особистості, передусім, з позиції культурологічного підходу. Аналіз окремих сегментів наукового дискурсу в межах нашої проблеми дозволяє стверджувати, що концептуально-стратегічним ядром процесу формування національної свідомості та самосвідомості здобувачів освіти є вчення про націю як форму збереження національної самоідентифікації та історичної пам'яті, засіб історичного поступу саморефлексії нації, а методологічне підґрунтя вивчення проблеми цілеспрямованого педагогічного супроводу розвитку національної свідомості молодшого школяра – це гармонійне поєднання системного, культурологічного й особистісно орієнтованих підходів.

Значною мірою розв'язанню окресленої проблеми сприятимуть дослідження В. Борисова, О. Вишневського, Г. Філіпчука. Слід зазначити, що окремі її аспекти висвітлено У. Нетавровою, Л. Ходанич та ін. (особливості формування національної свідомості на уроках української літератури), А. Терещук (особливості застосування національно орієнтованого компонента в перебігу позакласної роботи в школі), Л. Паламарчук (принципи і способи висвітлення українського етносу) тощо.

Визначена наукова проблема є мультивекторною і вимагає системного розв'язання з урахуванням психо-фізіологічних особливостей учнів початкової школи. Ключовим її аспектом є висвітлення комплексу умов опанування молодшими школярами цінностей національної культури і їх трансформації в особистісні.

Аналіз низки наукових першоджерел свідчить, що розвиток національної свідомості особистості достатньо досліджена в загальному контексті, що має слугувати концептуально-стратегічними основами в дослідженні теоретичного і прикладного (методичного) супроводу ключового сегмента проблеми щодо

формування означеної характеристики молодших школярів у реаліях українсько-російської війни і післявоєнної України.

Отже, актуальність проблеми, її суспільна значущість, необхідність розв'язання проблем забезпечення національної і глобальної безпеки на рівні творення патріотично-ціннісних орієнтирів особистості зумовили вибір теми дослідження: **«Формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва»**.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробленні й експериментальній перевірці ефективності застосування методичного забезпечення формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва.

Відповідно до мети дослідження сформульовано основні **завдання**:

1. Проаналізувати формування національної свідомості третьокласників як психолого-педагогічну проблему.

2. Обґрунтувати сутнісно-змістову характеристику національної свідомості третьокласників й визначити критерії, показники й рівні сформованості досліджуваної якості.

3. Розробити методичне забезпечення формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва.

4. Експериментально перевірити ефективність застосування методичного забезпечення формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва.

Об'єкт дослідження – освітній процес третьокласників в закладах повної загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – методичне забезпечення формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва.

Розв'язанню визначених завдань і досягненню окресленої мети сприяло застосування комплексу **методів дослідження:**

– *теоретичних:* *аналіз* музикознавчої, мистецької, психолого-педагогічної наукової та методичної літератури для вивчення концептуальних положень, базових понять і категорій дослідження, що вможливило обґрунтування його засадничих положень; *вивчення* навчальних планів, освітніх програм, підручників, навчально-методичних комплексів, актуальних сайтів ЗЗСО для теоретичного обґрунтування місця й змісту формування національної свідомості як складника особистісного розвитку учнів початкової школи, зокрема третьокласників; *методи абстрагування, конкретизації й узагальнення* теоретичних положень у працях вітчизняних учених і практиків із метою визначення поняттєвого апарату дослідження; *порівняльно-зіставний метод* для вивчення вітчизняного досвіду й виокремлення основних практичних тенденцій щодо формування національної свідомості учнів початкової школи; *метод моделювання* для розроблення структурно-функціонального конструкту методики формування досліджуваної якості третьокласників; *метод систематизації та узагальнення* для констатації результатів дослідно-експериментальної роботи, формулювання висновків;

– *емпіричних:* анкетування, опитування, бесіда, пряме і непряме спостереження, тестування; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) – для вивчення процесу формування досліджуваної здатності й перевірки ефективності застосування розробленого теоретико-методичного забезпечення в освітньому процесі третьокласників;

– *математичної статистики:* непараметричні методи для опрацювання результатів педагогічного експерименту.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що *вперше:*

– змодельовано структурно-функціональний конструктор *методичного забезпечення формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва*;

– уточнено і конкретизовано формулювання *ключових понять дослідження*;

– визначено *структуру досліджуваного явища* як єдність низки компонентів, що перебувають у динамічному взаємозв'язку і утворюють систему національно орієнтованих особистісних характеристик третьокласників;

- визначено *психолого-педагогічні умови використання засобів музичного мистецтва щодо формування національної свідомості третьокласників*.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні пропозицій з удосконалення змісту нормативного й інваріантного складника освітньої програми навчання третьокласників; в розробленні практичних рекомендацій *«Формування національної свідомості учнів третьокласників засобами музичного мистецтва»*.

Матеріали дослідження, його положення й висновки в перспективі можуть бути використані для подальшого вдосконалення теоретичних і методичних основ цілеспрямованого формування національної свідомості учнів початкових класів в освітньому процесі, зокрема в позанавчальній діяльності та в позашкільному просторі.

Структура магістерської роботи: робота складається з титульного листа, змісту, вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

Апробація відбувалась на науково-практичних конференціях:

1. XXXIII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» конференції (07 червня 2023 року, м. Паола (Мальта)).

2. IV Міжнародна науково-теоретична конференція «Modernization of today's science: experience and trends» (16 червня 2023 року, Афіни, Грецька Республіка).

Публікації:

1. Пішун С. Г., Михалко Я. Ю. Методика формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXXIII-ої Міжнародної науково-практичної конференції (07 червня 2023 року, м. Паола (Мальта) дистанційно)*. 2023. С. 167-172.

2. Михалко Я.Ю., Пішун С.Г. Формування національної свідомості особистості: нормативно-правовий супровід. *The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the IV International Scientific and Theoretical Conference, June 16, 2023. Athens, Hellenic Republic: European Scientific Platform*. Athens, 2023. С. 175-177.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТРЕТЬОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

1.1. Формування національної свідомості третьокласників як психолого-педагогічна проблема

Сьогодні, коли наша країна в умовах жорстокої та кривавої російсько-української війни виборює право на незалежність, свободу та відроджує історичну пам'ять народу постає нагальним питання про формування справжнього громадянського суспільства особливо у повоєнний час відновлення та відбудови. Таке розуміння реалій зумовлює фокусування дослідницької уваги теоретиків і практиків гуманітарної сфери у бік модернізації, модифікації вітчизняної системи щодо виховання та розвитку особистості, зокрема у частині формування національно-свідомого громадянина України.

У цьому контексті «національне виховання» у площині державної політики є пріоритетним освітнім складником підготовки здобувачів освіти на всіх рівнях підготовки (Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», Концепція педагогічної освіти, Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Наказ № 527 МОН України) тощо). У свою чергу, мета та шляхи реалізації ідеї національного виховання знайшли своє продовження й деталізуються в програмі «Освіта», в «Концепції середньої загальноосвітньої школи України», «Концепції школи нової генерації – української національної школи-родини», «Концепції

безперервної системи національного виховання», «Національній доктрині розвитку освіти України».

Проте, варто зазначити, що до сьогодні вітчизняна освіта не мала переконливого досвіду щодо ефективної реалізації виховання національної свідомості як складника системи патріотичних властивостей особистості. Зокрема, в недалекому минулому поняття «національний», «патріотичне виховання» сприймалося винятково в етнонародному вимірі.

Поряд із цим, маємо відзначити, що в останні десятиліття було розроблено низку національно орієнтованих концепцій: Концепція національної системи виховання (1996); Концепція національно-патріотичного виховання (2009); Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.; Концепція громадянської освіти та виховання в Україні (2012).

Проте, жоден із вище зазначених нормативних актів не трансформувався в конкретні кроки реалізації задекларованих положень в частині зміни векторів розвитку країни і, відповідно, напрямів розвитку освітньої політики.

В контексті досліджуваної проблеми, варто піддати осмисленню зміст двох важливих, на нашу думку, законодавчих актів, що взаємозумовлені між собою. Особливої уваги заслуговує хронологічний аспект їх затвердження в МОН України та відповідно до цього їхня імплементація в освітній простір освітніх закладів.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денаціоналізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: поваги до національних символів

(Герба, Прапора, Гімну України); участь у громадсько-політичному житті країни; повага до прав людини; верховенство права; толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей; рівність всіх перед законом; готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України [81].

Першим нормативним документом є Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2015-2019 рр. від 26 березня 2015 р. Її реалізація передбачала кілька етапів розгортання викладених ідей. Зокрема, у 2015 р. розроблено нормативно-правове підґрунтя та інформаційно-методичний супровід для здійснення національно-патріотичного виховання. Також створено Центр патріотичного виховання з інформаційним ресурсом і сформовано окремі підрозділи по всій Україні, що функціонують у підпорядкуванні МОН України.

На 2016-2017 рр. припадав другий етап упровадження розробленої концепції, що мало було отримати методичний супровід (програми, навчально-методичні посібники гуманітарно-соціального характеру для освітніх установ, методичні рекомендації з організації виховних заходів, роботи клубів, центрів патріотичного виховання тощо).

Упродовж 2018-2019 рр. повинен був відбутися моніторинг системи патріотичного виховання дітей та молоді за допомогою соціологічних опитувань, анкетування, психологічного тестування. Поряд із цим, планувалося проведення науково-практичних конференцій, створення банку відповідного досвіду, вдосконалення педагогічних впливів на особистість з опертям на результати моніторингу.

Відтак у зазначеному вище документі сформульовано такі завдання національного виховання, що мали бути вирішені:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля держави, готовність її захищати;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії свого народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій українців та представників інших націй, які живуть в Україні;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядницької позиції;
- утвердження принципів вселюдської моралі, правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та моралі;
- формування творчої особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їхнього здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;
- формування у дітей і молоді вміння міжособистісного спілкування та підготовки до життя в умовах ринкових відносин [23].

Другий документ, що безпосередньо пов'язаний із вище зазначеним є нормативний акт – «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України», затверджена Наказом № 527 від 6 червня 2022 р., який

відповідно до підпунктів 18, 20 пункту 4 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630 (із змінами), та з метою посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді в закладах освіти відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки».

Слід зазначити, що Концепція задекларована в період повномасштабної фази загарбницької російсько-української війни яка розпочалася 24 лютого 2022 р., що свідчить про очевидну хронологічну нелогічність і несистемність ключового освітнього органу держави з питань національної, гуманітарно-соціальної безпеки України, так як це питання є пріоритетним складником реалізації національної ідеї нашої країни, котре з 2015 року так і не знайшло свого продовження.

У контексті нашого дослідження звернемо увагу на ідейний центр Концепції який зосереджений процес формування національної свідомості особистості у вітчизняній системі освіти.

Зокрема, серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і майбутніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як

за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України [51].

Важливість досліджуваної проблеми підкреслена задекларованими положеннями в Державному стандарті початкової освіти, що стосуються ціннісних орієнтирів реалізації мети початкової освіти, зокрема щодо: утвердження людської гідності шляхом виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини (зокрема, права на життя, здоров'я, власність, свободу слова тощо); плекання любові до рідного краю та української культури, шанобливе ставлення до Української держави; формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, розвиток громади та суспільства, збереження навколишнього світу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> .

Особливо чітко зазначено в змісті громадянської та соціальної компетентності учнів початкової школи, що ця здатність пов'язана з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей, що передбачають спроможність дитини діяти як відповідальний громадянин та брати повноцінну участь у громадському та суспільному житті, зокрема школи та класу, спираючись на розуміння соціальних, економічних і політичних понять та сталого розвитку, критичне оцінювання основних подій національної, європейської та світової історії, а також повагу до прав людини та верховенства права, цінування культурного розмаїття різних народів та ідентифікацію себе як громадянина України [85].

В науковому дискурсі окремі аспекти національного виховання особистості представлені через призму формування патріотично орієнтованих

якостей: Г. Ващенко, О. Духновича, А. Макаренка, І. Огієнка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Я. Чепіги та ін., Вчені приділяли значну увагу культивуванню ментальних ціннісних орієнтирів (вихованню любові до своєї землі, природи, рідної мови, поваги до історичного минулого тощо). Психологічні засади національно-патріотичного виховання досліджували Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, О. Петровський, І. Синиця, П. Якобсон.

Питання національного менталітету українців висвітлювали в своїх працях М. Грушевський, М. Максимович, О. Потебня, Г. Сковорода, П. Чубинський, П. Юркевич. На особливостях розвитку національної свідомості та самосвідомості підростаючого покоління акцентували увагу Г. Ващенко, О. Дорошкевич, О. Духнович, П. Куліш, С. Русова, К. Ушинський. У контексті нашого дослідження є важливим науковий доробок І. Дзюби, В. Дончика, М. Євтуха, М. Стельмаховича, Д. Тхоржевського та ін. у сфері розвитку теорії формування національної свідомості громадян України.

Своєю чергою, науковцями (О. Батухтіна, О. Вишневський, Г. Гуменюк, Г. Кловак, В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук, М. Стельмахович, Л. Ходанич) досліджено різні сегменти стимулювання розвитку національної свідомості особистості, передусім, з позиції культурологічного підходу.

Аналіз окремих сегментів наукового дискурсу в межах нашої проблеми дозволяє стверджувати, що стратегічним ядром процесу формування національної свідомості особистості є вчення про націю як форму збереження національної самоідентифікації та історичної пам'яті, засіб історичного поступу саморефлексії нації.

Засадами формування національної самосвідомості особистості є виховання свідомого громадянина, патріота, набуття людиною соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємин, стимулювання мотивації,

потреби та вміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості; моральної, трудової та екологічної культури [25].

З огляду на те, що досліджувана якість не є вродженою властивістю людини припускаємо, що процеси її формування та розвитку тривають протягом життя та можуть носити стихійний, або ж цілеспрямований характер, що зумовлюється та корелюється низкою чинників і факторів: етнічне та соціокультурне середовище, національна мова, культура, традиції тощо.

Вітдак, Паніч І. поділяє їх на три великі групи: об'єктивні, практично-духовні, технологічні. До першої умовної групи чинників відносить весь комплекс суспільно-історичних реалій, спосіб життя тієї чи іншої нації. Вплив цієї групи факторів суттєвий, можливо й фундаментальний, але не абсолютний. До другої групи автор зараховує властиві нації стереотипи (традиції, звичаї, особливі риси характеру і поведінки, народні промисли, розваги, ігри тощо), історичну пам'ять, уставлену символіку, національні святині. «Всі вони реально впливають на формування національної свідомості, жодного не можна ігнорувати. Але технологічні чинники формування підсвідомого потребують аналізу через їх специфіку, яка актуалізується сучасним політичним життям України. Останні, мають найголовніше значення для формування сучасної національно-політичної свідомості громадян» [51].

Очевидно, що національна свідомість є підвидом соціальної свідомості особистості, яка ґрунтується на уявленнях про соціальні цінності, закони, норми, притаманні характеристиці людини, котра приналежна до конкретної нації. Вважаємо, що національну свідомість в реаліях війни є принципово новим суспільним і соціальним феноменом.

У контексті досліджуваної проблеми фокусуємось на тому, що національна свідомість особистості є центром національно-патріотичного виховання, що реалізується через низку ціннісно орієнтованих завдань і

принципів. Ось деякі з них: утвердження в свідомості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України; виховання поваги до державної символіки; культивування ставлення до військовослужбовця як до захисника України, героя; формування толерантного ставлення до інших, народів, культур і традицій; утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності - працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, відповідального ставлення до природи; формування мовленнєвої культури; спонукання зростаючої особистості до активної протидії-українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму [43].

Саме тому, процес формування національної свідомості особистості має здійснюватись в усіх соціальних інституціях, зокрема в закладах освіти. Означена якість як мета і, водночас, як процес є складником і показником вияву патріотизму особистості, що акумулюється в процесі патріотичного виховання здобувачів освіти та має випереджувальний характер, відповідає «...віковим і сенситивним періодам розвитку дитини та особистісним характеристикам, ґрунтується на духовно-моральних засадах [43].

Національна свідомість особистості за версією І. Кресіної – це цілісна система духовних феноменів нації, які, сформувавшись у процесі її історичного розвитку, відображають основні засади буття нації, отже це усвідомлення державно-політичної, громадсько-територіальної спільності (соборності), духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психологічної, культурної самобутності та неповторності [36].

Таким чином, національна свідомість особистості – це усвідомлення людиною своєї національної належності, що зумовлена процесами самоідентифікації відповідно до національних характеристик і самоідентифікації згідно з громадянською позицією.

Найважливішою громадянською рисою особистості є сформованість національної свідомості, патріотичних почуттів до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України. Засобом трансляції нації у процесі формування особистості є національна гідність й гордість за свою Батьківщину, відмова від комплексу національної меншовартості, неповноцінності, що формувалися віками.

Однією з найважливіших принципів які в процесі формування національної свідомості особистості є локальне правило – від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до міжнародного та світового.

Отже, можемо інтерпретувати, що національна свідомість проявляється особистістю в динамічній комбінації соціально-економічних, суспільно-політичних, морально-етичних, духовних, загальнокультурних, релігійних поглядів, правил, норм, звичаїв, традицій, якими ідентифікуються нації та народи та підсилюється усвідомленням себе суб'єктом певної національності, носієм специфічних її рис і відповідного поведінкового ставлення до цінностей.

1.2. Національна свідомість третьокласників: сутність, зміст, критерії, показники та рівні сформованості.

Усвідомлення того, що відродження України неможливе без пробудження національної свідомості українського народу, насамперед підростаючого покоління підкреслює актуальність предмет нашого дослідження. Тому особливе занепокоєння нині викликає відсутність у більшості дітей віком від шести до десяти років усвідомлення себе як частини народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації [37].

Гуманістична педагогіка ХХІ століття пов'язує значні сподівання з посиленням ролі мистецьких дисциплін у формуванні гармонійної, духовної, національно зорієнтованої особистості.

Очевидно, що музична освіта загалом і застосування музичних засобів зокрема слугує розвитку особистості через стимулювання та актуалізацію загальнолюдських духовних характеристик. Також важливим стають питання виховання дитини у контексті національних цінностей, залучаючи до пізнання народної творчості та стимулюючи відчуття причетності до скарбниці національних культур.

Виховний компонент музичної мистецтва привертав увагу і класиків музичної педагогіки, і наших сучасників. Слід зазначити, що ідея реалізації виховної функції музичного мистецтва не є новою. Згідно з сучасними поглядами, мистецтво як соціально культурний феномен формує морально-свідому людину, національно-свідому особистість яка здатна на якісно нових ціннісних орієнтаціях та пріоритетах діяти як самодостатній громадянин України.

У цьому зв'язку навчання музиці, музична освіта, або ж навчання музичними засобами є важливою складовою національного виховання особистості, формування національної свідомості народу.

Як зазначає Г. Філіпчук, у народній музичній культурі українців закладена генетична пам'ять про свої історичні витоки, рідну мову, одухотворяючи вічний символ триєдності нашої минувшини, сучасності й майбуття. Саме в ній та свідомо інтегрувались культуротворчі, патріотичні, інтелектуальні, моральні, громадянські, національні цінності.

На місії мистецької освіти в процесі розвитку ментальності особистості наголошує О. Реброва: «Мистецтво здійснює свою духовну функцію через суспільний трансфер – педагогіку, мистецьку освіту... Серед перших цінностей

ментальності, на які спирається мистецька освіта, слід визнати національні. Мистецька освіта ще не вичерпала всього потенціалу художньо-творчих традицій українського етносу, тому саме художньоетнічна складова культури є тією ментальною цінністю, на яку має спиратися мистецька освіта» [77].

Особливе суб'єктне місце в цьому процесі належить формування національної свідомості учнів початкових класів що націоналізм огляду на те, що національно-патріотичне виховання в системі освіти здійснюється з опертям на особливості пізнавальних процесі і потенцій дитини та її психологічно-вікових особливостей.

У контексті досліджуваної проблеми важливо формувати в дітей молодшого шкільного віку здатність:

- ідентифікувати себе через приналежність до нації, народу;
- пізнавати себе як члена родини, дитячого мікро-соціальної групи;
- сприймати себе через соціальний статус (учень, житель конкретного регіону, міста, села);
- переживати позитивні почуття, емоції щодо народних традицій, побуту, символів, елементів культури;
- любити рідний дім, край, вулицю, свою країну, її природу, рідну мову.

Сім'я, родина, дім, рідна вулиця, природне навколишнє середовище – це ті фактори, які дитина бачить, сприймає, відтворює, трактує, які близькі до дитини та спонукає її до пізнання національнопатріотичної інформації і формулює почуття патріотизму.

Варто усвідомити, що людина не народжується з наявною національною свідомістю і завдання школи – виховати справжніх патріотів і громадян країни та створити умови ефективного формування досліджуваної якості. Нагальність і важливість цього завдання, підкреслена воєнними реаліями нашої країни, а заняття з музичного мистецтва є оптимальним середовищем з його вирішення.

У цьому контексті процес формування національної свідомості третьокласників має узгоджуватись з емоційно-естетичним, художньо-творчим, модальним та інтелектуальним компонентами національної свідомості українців й системно їх відтворювати, що сприяє розвитку природних потенцій кожного громадянина, формуванню духовного потенціалу – найвищої цінності нації та держави.

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми дозволяє нам конкретизувати сутнісну характеристику «національна свідомість особистості», «національна свідомість третьокласників», вирізнити структурні компоненти, критерії, показники та рівні сформованості цієї якості в третьокласників, обґрунтувати модель процесу свідомого оволодіння учнем початкової школи національними цінностями [1, 5, 10,15, 11, 57].

Певна увага в процесі дослідження приділяється впливу традицій, національної мови, релігії, звичаїв, мистецької творчості в збереженні нації. Зокрема ідея К. Ушинського щодо принципу народності у виховному процесі, ролі середовищного виховання та його національного характеру у формуванні національної свідомості особистості фокусує увагу на сутності виховного ідеалу за Г. Ващенком, ідеях національного виховання за В. Сухомлинським.

Серед загальнонаукових методологічних засад розв'язання проблеми педагогічного забезпечення розвитку національної свідомості учнів початкових класів провідне місце посідає системний підхід. Цей підхід був базовим у дослідженнях національної свідомості особистості таких вчених, як В. Борисов, Д. Тхоржевський, Г. Філіпчук, М. Фурса та ін. Здійснюючи системно-структурний аналіз національної свідомості особистості, вони зробили предметом наукового пошуку й національну самосвідомість: обґрунтували її структуру, педагогічні умови розвитку самосвідомості тощо.

Національна свідомість трактується як результат суспільно-історичного розвитку нації, цілеспрямованого національного виховання і самовиховання, що є формою психічного відображення особистістю національних цінностей на рівні самоцінних, особистісно значущих і зумовлює високий рівень усвідомлення нею гордості за приналежність до своєї нації й активності в національному культуротворенні.

У контексті зазначеного вище національна свідомість є складною модернізованою системою духовних феноменів, які формуються у процесі історичного розвитку української нації і транслюють базові засади її буття, буття людства [67].

Слід зазначити, що в науковому дискурсі виокремлено пріоритетні функції національної свідомості: рефлексивна, пізнавальна, консолідуюча та комунікативна, що забезпечують самопізнання та самоосмислення людини як суб'єкта нації через систему духовного розвитку, що визначає тенденції етнонаціонального розвитку особистості та спільні цілі. Отже, національна свідомість здатна інтегрувати національні, релігійні та етнічні інтереси [27].

Своєю чергою погоджуємось, що національна самосвідомість – це результат повороту свідомості особистості уже на власне «Я», формування нею образу «Я» як національно свідомої людини. Структурними елементами цього образу є знання рідної мови, українських звичаїв, обрядів та традицій, усвідомлення себе як представника певної нації, національної культури та історії.

Формування національної свідомості особистості дитини зокрема третьокласників передбачає появу таких національних почуттів: почуття любові до своєї Батьківщини, свого народу, національної культури і рідної мови; почуття причетності до долі свого народу, своєї країни; почуття національної

гордості чи національного невдоволення; готовності й волі до здійснення національної мети [27].

Саме тому, починаючи з молодшого шкільного віку, дітям прищеплюється любов до рідної мови, культури, природи, малої і великої батьківщини. Цей віковий період характеризується тим, що дитина неусвідомлено, але міцно засвоює погляди, оцінки, манери поведінки оточуючих її людей, завдяки чому формуються моральні риси характеру, поведінкові стереотипи, закладаються основи для формування патріотичних властивостей на підґрунті національної свідомості [87].

Формування національної свідомості третьокласників, зокрема на уроках музичного мистецтва здійснюється у межах національно-патріотичного виховання молодого покоління яке ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що уособлюють любов до рідної землі, до свого народу, його традицій, звичаїв, готовність до праці в ім'я України, почуття гордості за Батьківщину, вірність Україні, власну відповідальність за її долю [91].

Так склалося в історії людства, що кожен народ від покоління до покоління передає свою шану й любов до рідного краю, повагу до його історичного минулого й збереження традицій, свій життєвий досвід, пізнання секретів майстерності й розуміння краси. Саме так створюється історія матеріальної та духовної культурної спадщини та досвіду нації, народу, формується його самосвідомість і патріотична зрілість [92].

Отже, метою формування національної свідомості третьокласників на сучасному етапі є здобуття знань про духовну культуру українського народу, його національної ментальності, особливостей світобачення і на цій основі здобуття досвіду глибокого усвідомлення та трансформації цих знань у

свідомості дитини, що визначає її патріотичну та громадянську спрямованість і самодостатність.

Реалізація окресленої вище мети деталізується через любов до рідної землі, до свого народу, його традицій, звичаїв, готовності до відданої праці на благо України, почуття гордості за Батьківщину, вірність Україні.

У цій площині важливо враховувати, що патріотичні почуття дітей молодшого шкільного віку генеруються на їх інтересі до найближчого оточення, яке вони бачать щодня, вважають своїм, рідним, нерозривно пов'язаним з ними. Пізнання родоводу, сім'ї, села, краю, держави починається вже з раннього дитинства і продовжується у шкільному віці [92].

Національна свідомість третьокласників є складною і багатогранною концепцією, яка відображає розуміння та сприйняття учнями своєї національної ідентичності, культури та спадщини. Вона охоплює набір уявлень, переконань, цінностей, знань, почуттів та емоцій, пов'язаних із національною приналежністю.

Національна свідомість третьокласників формується під впливом різноманітних факторів, таких як сім'я, школа, спілкування з ровесниками, засоби масової інформації та соціокультурне середовище. Вона розвивається поступово, залежно від взаємодії з цими факторами та особистих досвідів кожного третьокласника.

Національна свідомість третьокласників може охоплювати:

1. Розуміння та визнання власної національної ідентичності. Учні розуміють, що вони належать до певної нації та відчують прив'язаність до свого народу.

2. Знання про свою культуру та національну спадщину. Третьюокласники вивчають елементи своєї культури, такі як мова, традиції, звичаї, музика, література та історія.

3. Почуття гордості та ідентичності. Учні відчувають гордість за свою націю, культуру та історію, розуміють їхню цінність та важливість.

4. Сприйняття різних культур та багатства міжкультурної спадщини. Учні розвивають толерантність, розуміння та повагу до інших культур, що сприяє міжкультурному діалогу. Участь у національних святкуваннях та традиціях. Третьюокласники беруть участь у національних святкуваннях, заходах, виконують національні пісні та танці, що сприяє збереженню та розширенню своєї національної свідомості.

Формування національної свідомості третьокласників є важливим завданням, яке може здійснюватися в освітньому процесі, зокрема застосовуючи засоби музичного мистецтва.

Зокрема, національна свідомість третьокласників не є наскрізним елементом змісту Державного стандарту початкової освіти в Україні, але певні конструкти національної свідомості можуть бути включені в зміст освіти на цьому етапі.

У Державному стандарті початкової освіти встановлено загальні принципи та цілі освіти для учнів третього класу. Завдяки цьому, цілі початкової освіти включають розвиток особистості учнів, формування у них ключових компетентностей, закладення базових знань і вмінь із різних предметів.

Проте, у змісті навчальної програми для третього класу можуть бути вказівки щодо формування патріотичних почуттів та виховання любові до рідної країни, її культури та історії. Наприклад, у предметі «Я у світі» можуть розглядатися питання про культурні особливості України, традиції, народні звичаї та символи. У межах вивчення «Української мови» у процесі формування національно орієнтованої обізнаності дітей можна спиратись на твори українських письменників та поетів історичного змісту, а в перебігу дисципліни

«Музичне мистецтво» відомості про культурно-історичні події України через зміст традиційної народної музики та музичних творів видатних українців-композиторів.

Зокрема, національна свідомість особистості в цьому віці формується через вивчення історії, культури, літератури, географії та інших предметів, а також через виховну роботу, яка спрямована на формування почуття національної гідності та ідентичності [23].

Важливо зазначити, що конкретні деталі щодо змісту та підходів до вивчення національної свідомості третьокласників можуть відрізнятися у взаємозв'язку з конкретними запитам та обставинами.

У третьому класі можуть бути передбачені різні заходи та активності, спрямовані на розвиток національної свідомості третьокласників. наприклад:

1. Вивчення історії. Учні можуть досліджувати історію своєї країни, розвивати події, видатних діячів, культурні та історичні пам'ятки. Це допоможе зрозуміти історичну спадщину своєї нації та її внесок у світову культуру.

2. Вивчення мови. У програмі можуть бути передбачені уроки з мови, спрямовані на розвиток вміння спілкуватися, читати та писати національною мовою. Це допоможе учням усвідомити важливість мови як частини національної ідентичності.

3. Вивчення культури та традицій. Учні можуть досліджувати та вивчати культурні традиції, свята, звичаї своєї країни. Це дозволяють їм розуміти та цінувати свою національну культуру та співжиття з іншими культурами.

4. Міжкультурна освіта. Державний стандарт містить елементи міжкультурної освіти, що сприяє розумінню та повазі [23].

Таким чином, національна свідомість третьокласників - це розуміння та усвідомлення учнями їх національної ідентичності, культурних цінностей,

історії, мови та традицій своєї країни. Ця якість охоплює в собі розуміння важливості та поваги до власної національної спадщини та спільного життя у багатонаціональному суспільстві.

З огляду на вищезазначене структура національної свідомості третьокласників може бути розглянута з декількох площин:

1. Історична площина. Третьюокласники можуть мати базове розуміння історії своєї країни, включаючи основні події, визначні постаті та досягнення. Вони можуть знати про заснування держави, боротьбу за незалежність, історичних героїв тощо.

2. Культурна площина: Третьюокласники можуть розуміти та цінувати культурні традиції своєї країни, включаючи мову, літературу, музику, традиційне мистецтво, кулінарію тощо. Вони можуть бути ознайомлені з національними символами та обрядами.

3. Географічна площина: Третьюокласники можуть мати загальне уявлення про географічні особливості своєї країни, такі як розміщення на карті, географічний рельєф, клімат, природні ресурси. Вони можуть бути ознайомлені з головними містами, річками, горами тощо.

4. Ідентифікація з нацією. Третьюокласники можуть розуміти свою належність до певної нації та відчувати себе часткою цієї нації. Вони можуть розуміти, що вони належать до спільного культурного, історичного та географічного спадку.

5. Патріотичні почуття. Третьюокласники можуть розвивати патріотичні почуття до своєї країни, проявляючи гордість за її досягнення та бажання допомагати їй. Вони можуть розуміти значення громадянських цінностей, прав та обов'язків.

Ці аспекти взаємопов'язані та сприяють формуванню національної свідомості третьокласників, допомагаючи їм розуміти та відчувати зв'язок зі своєю країною, її культурою та історією.

Характеристика основних структурних компонентів національної свідомості третьокласників потрактована нами, базується на узагальненні наукових джерел, в яких здійснено аналіз різних змістово-структурних складових національної і громадянської компетентності, патріотичної активності особистості. Виходячи з цих позицій, досліджувана якість належить до феномену свідомості індивіда та містить такі компоненти: *мотиваційно-особистісний, когнітивний, діяльнісний*.

Мотиваційно-особистісний компонент національної свідомості третьокласників синтезує в собі психологічні, вольові, емоційні якості, тип темпераменту тощо (Гречаник Н., Гречаник, С. Особистісний компонент емоційно-етичної компетентності молодших школярів: теоретичні основи. *Наукові інновації та передові технології*. Випуск № 9 (11). Київ, 2022. С. 42-51.). Особистісні якості – психологічні характеристики особистості, що проявляються у вигляді ставлень до себе та навколишньої дійсності (людей, предметів, явищ, діяльності), формуються, удосконалюються упродовж життя власними силами суб'єкта під час взаємної діяльності та спілкування з іншими суб'єктами [54].

Мотиваційна складова національної свідомості особистості третьокласників є усвідомленням третьокласником самого себе приналежним до нації, країни. Цей компонент утворює систему мотивів та цінностей емоцій в освітній і особистій сферах, прийняття власних емоційних переживань і почуттів щодо власної національної ідентичності, позитивну установку на вдосконалення знань, умінь, компетентностей, потреб стати національно компетентною особистістю.

Цей компонент – це розвинене почуття дитини власної гідності, зацікавленість (прагнення до досягнень, відданість, ініціатива, оптимізм).

Когнітивний компонент передбачає наявність комплексу знань про українську народну музику, про власну країну через контекст української культури, традиційного музичного мистецтва, обізнаність та свідоме розуміння особливостей народної творчості; знання основних традицій, звичаїв та свят своєї країни; розуміння значення національної мови, літератури та музики; знання з основних історичних подій та постатей своєї країни.

Діяльнісний компонент – дії та вчинки третьокласників в освітньому середовищі, що транслює свідоме ставлення учнів до національної символіки, вміння визнавати та ідентифікувати їх (прапор, герб, гімн); сприймати зразки музичної народної творчості та відтворювати їх різними видами вивчення-опрацювання та виконання; участь у заходах, спрямованих на збереження та розвиток своєї країни; вміння виконувати народні пісні, виготовляти вироби народного ремесла тощо.

Структура моделі – це цілісна множина компонентів національної свідомості та самосвідомості особистості молодшого школяра. Напрямами вияву національної свідомості третьокласників вважаємо є емоційний і раціональний. Саме емоційне переживання учнем знань про рідну мову, звичаїв, традицій, обрядів свого народу, продуктів народної творчості (воно є результатом відповідного педагогічного впливу) забезпечує їх глибоке засвоєння.

Як результат усвідомлення культури як самоцінної в учнів початкових класів формуються смислотвірні мотиви оволодіння національними цінностями, а це сприяє повороту національної свідомості особистості молодшого школяра на національну самосвідомість. Йдеться про розбудову учнем «Я – концепції» на шляху пізнання та прийняття національних цінностей. Остання має

взаємопов'язані структурні компоненти – мотиваційно-особистісний, когнітивний, діяльнісний. Емоційний зміст першого компонента є результатом відчуття учнем самого себе у ролі суб'єкта оволодіння цінностями національної культури, а когнітивний – як усвідомлення інструментів досягнення національно-орієнтованої мети. За умови активного самомотивування третьокласником процесу формування національної свідомості, його поведінка спрямовується на розробку самозобов'язань у сфері оволодіння національними цінностями. Існують не тільки внутрішні зв'язки між компонентами досліджуваної властивості особистості, але й її зв'язки із зовнішніми обставинами.

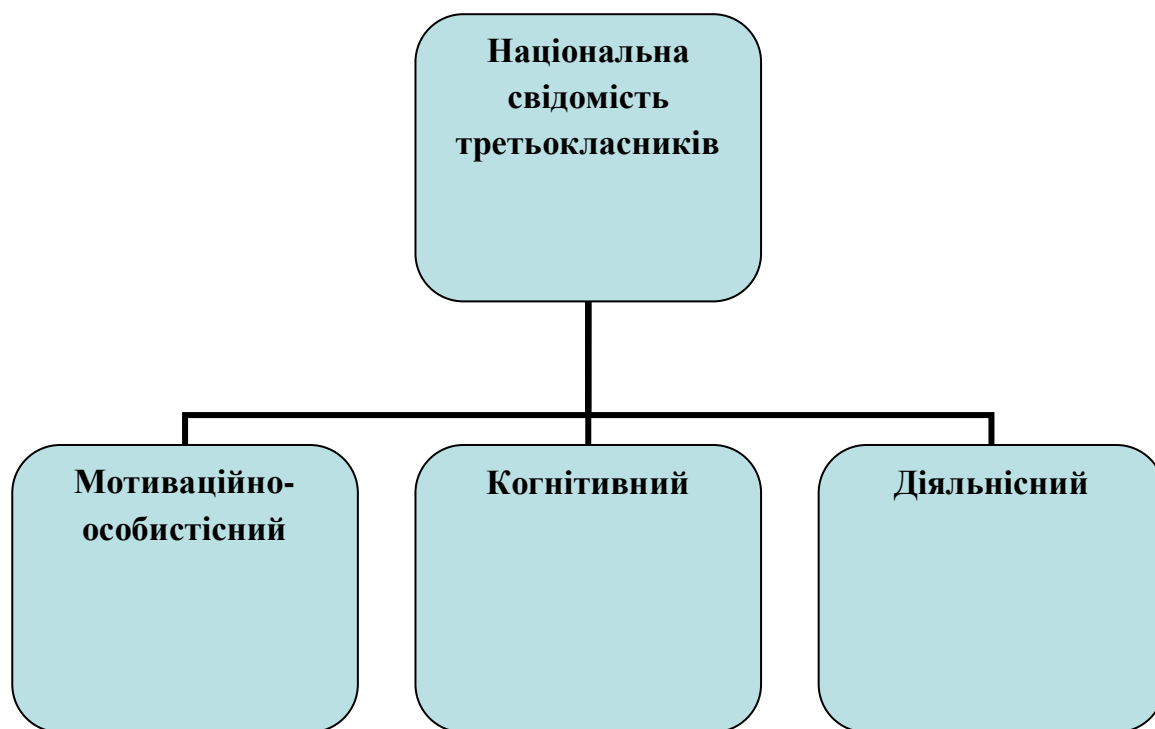

Рис. 1 Компонентна структура національної свідомості третьокласників

Критерії та показники формування національної свідомості у третьокласників можуть ідентифікуватись через:

1. *Емоційно-потребовий критерій* відображає емоційний стан і рівень інтересу дитини до всього українського, зокрема української народної творчості

та адекватне усвідомлення власних почуттів і бажання транслювати патріотичні почуття через емоційно-насичене ставлення до народного музичного мистецтва; проявлення гордості за свою країну та її досягнення; розуміння громадянських цінностей, прав та обов'язків тощо.

2. *Пізнавально-знаннєвий критерій охоплює наявність комплексу знань про українську народну музику, рівень засвоєння національної культури, обізнаність та свідоме розуміння особливостей народної творчості; знання основних традицій, звичаїв та свят своєї країни; розуміння значення національної мови, літератури та музики; знання з основних історичних подій та постатей своєї країни;*

3. *Поведінково-рефлексивний критерій відображає свідоме та шанобливе ставлення до національної символіки, вміння визнавати та ідентифікувати їх (прапор, герб, гімн); уміння сприймати зразки музичної народної творчості та відтворювати їх різними видами вивчення-опрацювання та виконання; участь у заходах, спрямованих на збереження та розвиток своєї країни; вміння виконувати народні пісні, виготовляти вироби народного ремесла тощо.*

Ці критерії та показники можуть слугувати орієнтиром для оцінки рівня сформованості національної свідомості третьокласників.

Таблиця 1.1

Компонентно-критеріально-показникова структура національної свідомості третьокласників

№п/п	Структурний компонент національної свідомості	Критерій національної свідомості	Показник національної свідомості
1.	<i>Мотиваційно-особистісний</i>	<i>Емоційно-потребовий</i>	відображає емоційний стан і рівень інтересу дитини до всього українського, зокрема української

			народної творчості та адекватне усвідомлення власних почуттів і бажання транслювати патріотичні почуття через емоційно-насичене ставлення до народного музичного мистецтва; проявлення гордості за свою країну та її досягнення; розуміння громадянських цінностей, прав та обов'язків тощо.
2.	<i>Когнітивний</i>	<i>Пізнавально- знаннєвий</i>	наявність комплексу знань про українську народну музику, рівень засвоєння національної культури, обізнаність та свідоме розуміння особливостей народної творчості; знання основних традицій, звичаїв та свят своєї країни; розуміння значення національної мови, літератури та музики; знання з основних історичних подій та постатей своєї країни.
3.	<i>Діяльнісний</i>	<i>Поведінково- рефлексивний</i>	свідоме та шанобливе ставлення до національної символіки, вміння визнавати та ідентифікувати національні символи, такі як прапор, герб, гімн; уміння сприймати зразки музичної народної творчості; участь у заходах, спрямованих на збереження та розвиток своєї країни; вміння виконувати народні пісні, виготовляти вироби народного ремесла тощо.

Представлені компонентно-критеріально-показникові зв'язки структурної будови досліджуваної якості відображають психолого-педагогічний механізм розвитку особистості як потенційного свідомого самодостатнього громадянина України.

**Характеристика рівнів сформованості національної свідомості
третьокласників.**

Рівні	Показники рівнів
Початковий	<p>Учень здатний на елементарному рівні розуміти (емоційно відчувати та усвідомлювати) окремі події, факти, деяку частину українського народно-пісенного зокрема та музичного матеріалу загалом. Знання з народної та авторської української музики, або відсутні чи елементарні. Усвідомлення національно-ціннісних орієнтирів фрагментарне. Оцінні судження поверхневі на рівні «подобається», «не подобається», без аргументації. Інтерес до важливих подій країни, народної музики ситуативний, нестійкий. Учень користується обмеженим словниково-термінологічним запасом, мова маловиразна, не емоційна.</p>
Репродуктивний	<p>Учень здатний розуміти (емоційно відчувати та усвідомлювати) важливі події, факти, більшу частину українського музичного, народно-пісенного матеріалу. Знання з історії, національної музичної культури ще поверхневі, спостерігається затруднення у їх використанні. Усвідомлення національно-ціннісних орієнтирів більш стійке та стабільне. Оцінні судження частково аргументуються, окреслюються у стійкий інтерес. Учень демонструє достатній словниково-термінологічний запас, мова досить емоційна й образна.</p>
Високий	<p>Учень здатний глибоко розуміти події, факти, український народно-пісенний матеріал у процесі сприймання та аналізу музичних творів. Музичні знання достатні. Усвідомлення ціннісних орієнтирів досить розвинуте, що виявляється в здатності виділяти істотні ознаки, зокрема музичних творів, усвідомлювати музичні враження. Оцінні судження досить глибокі, змістовні й аргументовані. Національно орієнтовані інтереси стійкі. Учень користується адекватною термінологією, мова емоційна та образна.</p>

1.3. Стан сформованості національної свідомості третьокласників

Дослідження здійснювалось у три етапи.

На першому етапі проводився аналіз теоретичних джерел, навчально-методичної документації з обраної теми, теоретичне осмислення проблеми, розроблення програм констатувального й формувального етапів педагогічного експерименту.

На другому етапі здійснювалися констатувальний етап експеримента, аналіз та узагальнення його результатів, перевірка розробленого методичного забезпечення виявлення рівня сформованості національної свідомості третьокласників.

На третьому етапі проводилось уточнення й узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи, формулювання теоретичних висновків і практичних рекомендацій.

Дослідно-експериментальна робота проводилась протягом 2022-2023 років на базі Гружчанського навчально-виховного комплексу «загальноосвітня школа I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» Дубов'язівської селищної ради Конотопського району Сумської області. Констатувальне дослідження проводилось з учнями 3-х класів. Вивчався рівень наявної національної свідомості школярів (усього 60 осіб).

Використовувалася комплексна методика, що містила груповий метод опитування, анкетування, «звукову анкету», бесіду, «концерт на замовлення», педагогічне спостереження. Взаємно коригуючи і доповнюючи один одного, ці методи дозволили всебічно й об'єктивно вивчити питання, що нас цікавить, отримати дані про рівень сформованості національної свідомості третьокласників.

Комплексна методика охоплювала сукупність завдань, які відповідно

співвідносились з критеріями формування національної свідомості особистості третьокласників.

Аналізуючи сутність національної свідомості, зміст її компонентів та функцій ми аргументовано підійшли до визначення критеріїв розвитку естетичної культури молодших школярів, а саме:

- *емоційно-естетичне ставлення до вітчизняного музичного мистецтва;*
- *інтерес до народної творчості;*
- *наявність знань про українську народну музику;*
- *уміння сприймати й виконувати народні пісні.*

Критерій *емоційно-потребовий* вимірюється низкою показників, які відображають складний процес пізнання молодшими школярами й усвідомлення національних цінностей, явищ і подій, творів народного музичного мистецтва.

Процес формування національної свідомості охоплює:

- 1) накопичення знань, без яких неможливі аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація;
- 2) накопичення чуттєвого досвіду, переживань та суджень щодо актуальних подій в країні та в процесі вивчення та виконання народних пісень;
- 3) розвиток творчих можливостей засобами спонукання до активної творчої діяльності.

Для визначення рівня сформованості національної свідомості третьокласників за *емоційно-потребовим* критерієм було використано тест «Спрямованість особистості», метою якого була перевірка рівня сформованості особистісних проявів учнів у межах пізнання, сприймання й відтворення музичного матеріалу (здатність відчувати задоволення, прийняття, переживання, здатність проявляти й утримувати «емоційний фон»), відповідно до цього генерація потреби в національно-патріотичній діяльності та прояв

оптимальної емоційної експресії (вербально, мімічно, жестикуляційно).

Узагальнені результати оцінювання сформованості національної свідомості за емоційно-потребовим критерієм презентовано в табл. 3

Таблиця 1.3

Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за емоційно-потребовим критерієм

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	10	54,81	9	56,94
Репродуктивний	12	30,29	13	31,01
Високий	7	14,90	6	12,04
Усього	32	100	28	100

Для визначення рівня сформованості національної свідомості за *пізнавально-знаннєвим* критерієм було обрано такі показники: інтерес до реалізації наявного потенціалу в активному пізнанні відповідних музичних матеріалів; потреба бути активним суб'єктом національно-патріотичної діяльності; володіння системою знань про національні традиції, свята державні та обрядові тощо. Для виявлення рівня їхньої сформованості було використано методи опитування, спостереження, тестування.

Узагальнені результати оцінювання сформованості національної свідомості за *пізнавально-знаннєвим* критерієм презентовано в табл. 4

Таблиця 1.4

Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за пізнавально-знаннєвим критерієм

Рівні	Число учнів
-------	-------------

	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	14	58,81	12	57,94
Репродуктивний	12	30,29	11	29,01
Високий	5	14,90	5	11,04
Усього	32	100	28	100

Для визначення рівня сформованості національної свідомості третьокласників за *поведінково-рефлексивним* критерієм нами було використано тестові завдання, проаналізовано ступінь активності учнів у процесі виконання творчих завдань, методика оцінки умінь вербального спілкування (володіння українською мовою), метод «Здатність до емпатії» (І. Юсупов); метод самооцінювання.

Варто зазначити, що *поведінково-рефлексивний* критерій характеризується такими показниками: свідоме та шанобливе ставлення до національної символіки, вміння визнавати та ідентифікувати національні символи, такі як прапор, герб, гімн; вміння сприймати зразки музичної народної творчості; участь у заходах, спрямованих на збереження та розвиток своєї країни; вміння виконувати народні пісні, виготовляти вироби народного ремесла тощо; здатність будувати свою діяльність з позицій трансляції національних цінностей; використовувати набуті знання національної культури в освітньому середовищі.

Узагальнені результати оцінювання сформованості національної свідомості за поведінково-рефлексивним критерієм презентовано в табл. 5

Таблиця 1.5

Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за поведінково-рефлексивним критерієм

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	17	56,81	15	57,94
Репродуктивний	10	31,29	7	29,01
Високий	5	13,90	6	11,04
Усього	32	100	28	100

Як видно зі змісту таблиць 3-5, в учнів на констатувальному етапі превалюють початковий і репродуктивний рівні сформованості національної свідомості за всіма критеріями.

Результати діагностики загального рівня сформованості національної свідомості третьокласників подано в табл. 6

Таблиця 1.6

Результати діагностики рівнів сформованості національної свідомості третьокласників (констатувальний експеримент)

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	18	57,69	16	57,87
Репродуктивний	8	28,85	7	29,17
Високий	6	13,46	5	12,96
Усього	32	100	28	100

В контексті констатувального етапу педагогічного експерименту варто детальніше зупинитись на аналізі його результатів.

Емоційно-ціннісне усвідомлення учнями музичного матеріалу є процесом

осмислення їх цінностей творів музичного мистецтва. Виразником національно-свідомого ставлення школярів до музичного мистецтва, з позиції.

Національні почуття ми визначаємо як емоційний стан захоплення або відрази, що виникає у дитини в процесі сприйняття творів музичного мистецтва.

Формування національної свідомості молодших школярів засобами української народної музики ми визначили потребу дітей у пізнанні народної творчості, через емоційні прояви пізнавальних потреб особистості.

Інтерес до народної творчості визначається як вибіркова спрямованість учнів на пізнання мистецтва саме під впливом його емоційної привабливості, що виражається в активному прагненні до музично-творчої діяльності, потребі естетичної насолоди, втіхи [52, 45].

Інтерес дітей до народної музики розвивається під впливом багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. До внутрішніх відносяться: психічні та індивідуальні особливості дітей молодшого шкільного віку. Родина, навколишнє середовище, освітній процес у школі, – це зовнішні умови розвитку й формування національно орієнтованих інтересів дітей.

Виховання у школярів інтересу до народної пісні, любові до неї – важлива умова для того, щоб вона розкрила й подарувала дітям свою красу, здійснила свою виховну й пізнавальну роль [52, 47].

Важливим складником формування національної свідомості третьокласників засобами української народної музики є *наявність знань у царині народної музики.*

Знання – це особлива форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, яка характеризується усвідомленням їх істинності, виступаючи складовою світогляду людини, значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди й переконання, вольові риси особистості, характер. Вони є одним із джерел нахилів і інтересів

особистості, необхідною умовою розвитку її здібностей [18, 137]. На обсяг знань у дітей впливають: родина, школа, навколишнє середовище, особиста потреба в знаннях.

З метою встановлення рівня емоційно-особистісного ставлення школярів до явищ українського народного музичного мистецтва було проведено анкетування та ряд бесід, у яких їм пропонувалося назвати улюблені музичні твори, твори народної музики, які привертають їхню увагу.

Ми намагалися з'ясувати, чи люблять молодші школярі співати та слухати українську народну музику. Позитивну відповідь на це запитання дало близько більшість учнів. Свій інтерес учні пояснили так: «українські народні пісні красиві, цікаві та мелодичні за змістом»; «українські народні пісні є відображенням історії, життя нашого народу, країни, вони є частиною життя кожного громадянина України».

Серед улюблених творів найбільшою популярністю в учнів користуються такі українські народні пісні: «Рече та стогне Дніпр широкий», «Подоланочка», «Їхав козак за Дунай», «Ти до мене не ходи», «Галя по садочку ходила», «Ой є в лісі калина», «Зацвіла в долині» та інші. Здебільшого це твори, які вчили в уроках музики, або чули по радіо та телебаченню.

Найбільше подобаються учням народні пісні про природу й тварин, святкові пісні до Нового року, Дня матері. Діти наголосили, що пісні повинні бути веселі, жартівливі, життєрадісні, танцювальні, легкі.

Цілісність і наступність культурної традиції народу, її збагачення й розвиток можуть здійснюватися лише за умови тісного взаємозв'язку школи та сім'ї. Адже саме в родині формується поняття про матеріальні та духовні цінності, прищеплюється любов до рідної мови, до свого народу. Для виховання дітей на кращих традиціях народу не байдуже, що співають і люблять слухати у сім'ях, як батьки підтримують починання школи щодо прилучення учнів до

скарбниці народного музичного мистецтва.

Проаналізувавши відповіді учнів, слід зазначити, що в родинях мало співають українських народних пісень. Співають здебільшого на свята такі пісні «Ти до мене не ходи», «Несе Галя воду», «Ой на горі два дубки», «Ой у полі криниченька», «Заспіваймо пісню веселеньку», «Ой під вишнею» та інші.

За результатами можна зробити такий висновок: більшість дітей цікавляться українськими народними піснями, їх найбільше приваблює музично-словесна краса пісень. Популярністю користуються народні пісні з якими вони зустрічаються у шкільному та повсякденному житті. Дітей цікавлять веселі, жартівливі, життєрадісні пісні про тварин, природу та пісні, що присвячені різноманітним святам.

Зокрема, спостереження свідчать, що вивчення і дотримання традицій народу в родинях учнів підтримуються фрагментарно, або у спотвореному вигляді, що негативно впливає на розвиток естетичної культури дітей.

З метою виявлення рівня знань дітей у царині української народної пісні було проведено анкетування та ряд бесід. Дітям пропонувалося дати відповіді на такі питання:

1. Що таке народна музика?
2. Які Ви знаєте українські народні пісні?
3. Які жанри українських народних пісень Ви знаєте?
4. В чому різниця між жанрами українських народних пісень?
5. Які Ви знаєте українські народні пісні в обробці сучасних композиторів?
6. Назвіть українських композиторів, які збирали та обробляли народні пісні.
7. Де використовуються народні пісні?
8. Яке значення у Вашому житті відіграє українська народна музика?

На перше питання «Що таке народна музика?» діти дали наступні відповіді: «це музика яку склав народ». Інші діти взагалі не дали відповіді на це запитання.

На питання «Які жанри українських народних пісень Ви знаєте?», учні назвали по два-три жанри. Здебільшого це були колискові та веснянки, лише школярів назвали історичні пісні, а більшість дітей не змогли відповісти на це питання.

Визначення різниці між жанрами українських народних пісень викликало у більшості дітей труднощі. Лише дітей визначили різницю між видами українських народних пісень, пояснюючи це так: «колискові пісні – спокійні, повільні, їх співають тихо, а веснянки – піднесені, легкі, енергійні», «одні пісні співаються весело й швидко, а інші – помірно, не поспішаючи».

Отримані результати показали, що діти виявляють низький рівень знань в галузі української народної музики. Учні не володіють вміннями розрізнати жанри народної музики та виявляти їх характерні риси. А це говорить про те, що недостатньо звертається увага на уроках музики на різновиди української народної пісні. У шкільній практиці знайомство з українською народною музикою проходить епізодично, і здійснюється лише під час розучування програмних пісень.

Наступні питання стосувались українських композиторів, які займались збиранням і обробкою народних пісень та їх творчим доробком в галузі мистецтва. У результаті аналізу значної кількості зібраного матеріалу було визначено, що учнів назвали лише композиторів М. Леонтовича і М. Лисенка та їх твори: «Щедрик», «Засвітали козаченьки», «Пливе човен», «Ой на горі та й женці жнуть».

Проаналізувавши названі відповіді слід відмітити, що учні знайомі з українськими композиторами та їх творами, які розглядалися на уроках музики.

Відповідаючи на наступні питання «Де використовуються народні пісні?», «Яке значення у Вашому житті відіграє народна музика?», діти спирались на свій життєвий досвід. Використання народних пісень можливе, на думку дітей, на святах, на концертах, у школі, у повсякденному житті. Відповідаючи на питання «Яку роль народна музика займає в житті людини?», більшість учнів відмітили, що «народна пісня допомагає зрозуміти життя українського народу, його настрій», «з піснею легше працюється».

Отримані результати свідчать про низький рівень знань школярів у галузі української народної музики. Відповіді учнів загального та поверхового змісту, глибокий та детальний аналіз відсутній.

Використання методики «Концерту на замовлення» (Л. Коваль) дало змогу вивчити уподобання дітей у галузі української народної пісні. У ході збору заявок учнів визначався зміст творів, джерела одержання художньо-естетичної інформації, знання дітей у царині української народної музики. Усі відповіді ми просили мотивувати.

Результати проведеної роботи показали, що дітям подобаються українські народні пісні. Зокрема, вони назвали: «Вийди, вийди «ванку», «Засвистали козаченьки», «Вийшли в поле косарі», «Вербовая дощечка», «Ой ходила дівчина бережком», «Іди, іди дощику», «Чом ти не прийшов», «Ти до мене не ходи», «Їхав козак на війноньку», «Цвіте терен», «Дивлюсь я на небо» та інші.

Вирішальним чинником у формуванні переваг учнів у музичному мистецтві виявилися засоби масової інформації та захоплення членів родини. Твори, що замовили учні для концерту, вперше почули по радіо, телебаченню, від бабусі.

Використання в експерименті «Звукової анкети» було спрямовано на визначення ступеня усвідомлення учнем реальної художньої цінності творів українського народного мистецтва. Методика «Звукової анкети» дозволила

отримати уточнюючі результати до одержаних з методики «Концерту на замовлення». Учні повинні були в процесі прослуховування українських музичних творів обрати той, що найбільш сподобався, позначаючи його порядковий номер в одержаній карточці, і пояснити свій вибір. Методика «Звукової анкети» використовувалася нами й на етапі формувального етапу дослідження.

До анкети були включені такі твори: «Ой лопнув обруч», «Засвистали козаченьки», «Вийшли в поле косарі», «Котику сіренький», «Ой не ходи, Грицю», «Ой у полі криниченька», «Несе Галя воду», «Ой терниця терновая» та інші.

Аналіз результатів показав, що учні активніше реагують на веселі, танцювальні, жартівливі пісні. Правильно назвали твори третина школярів, а більшість учнів взагалі не назвали жодного твору.

На основі аналізу результатів рівня сформованості національної свідомості третьокласників засобами української народної музики представимо характеристики цієї якості за визначеними позиціями.

Таблиця 1.7

Характеристика рівнів національної свідомості третьокласників.

Рівні	Показники рівнів
Початковий	Учень здатний на елементарному рівні розуміти (емоційно відчувати та усвідомлювати) деяку частину українського народно-пісенного матеріалу. Музичні знання елементарні. Художньо-образне мислення малорозвинуте, слухова спостережливність низька. Оцінні судження поверхневі на рівні «подобається», «не подобається», без аргументації. Інтерес до народної музики ситуативний, нестійкий. Учень користується обмеженим словниково-термінологічним запасом, мова маловиразна, не емоційна.
Репродуктивний	Учень здатний розуміти (емоційно відчувати та усвідомлювати) більшу частину українського народно-

	пісенного матеріалу. Музичні знання ще поверхневі, відчувається затруднення у їх використанні. Художньо-образне мислення більш розвините. Оцінні судження частково аргументуються, окреслюються у стійкий художній інтерес. Учень демонструє достатній словниково-термінологічний запас, мова досить емоційна й образно.
Високий	Учень здатний глибоко розуміти український народно-пісенний матеріал у процесі сприймання та аналізу музичних творів. Музичні знання достатні. Художнє мислення досить розвинуте, що виявляється в здатності виділяти істотні ознаки творів, усвідомлювати музичні враження. Оцінні судження досить глибокі, змістовні й аргументовні. Художні інтереси стійкі. Учень користується адекватною термінологією, мова емоційна та образна.

Таким чином, дослідження рівня сформованості національної свідомості третьокласників показало, що у більшості учнів показники знаходяться на початковому рівні. Щоб подолати суперечність між можливостями дітей цього віку в заєвсенні народно-пісенної творчості та реальним станом цього освоєння, слід розробити систему методичного забезпечення поглибленого вивчення школярами народної музичної творчості з метою розвитку національної свідомості.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТРЕТЬОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

2.1. Цілі, завдання та психолого-педагогічні умови формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва.

Методологічні та теоретичні основи формування особистості з глибоким почуттям національної свідомості розкриті у працях І. Беха, Г. Біленької, А. Бойко, М. Боришевського, Ю. Завалевського, П. Ігнатенка, В. Каюкова, Б. Кобзаря, В. Коваля, М. Левківського, І. Матюши, О. Сухомлинської, Д. Чижевського та ін.

Якості українського народу, його національного характеру досліджували Г. Сковорода, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, К. Ушинський, Б. Грінченко, Г. Ващенко, Я. Ярема, П. Кононенко, В. Каюков, М. Стельмахович та інші відомі вітчизняні педагоги.

Встановлено, що різні аспекти стимулювання розвитку національної свідомості особистості досліджувалися науковцями передусім з позиції культурологічного підходу (О. Батухтіна, О. Вишневський, Г. Гуменюк, Г. Кловак, В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук, М. Стельмахович, Л. Ходанич). Результати аналізу показали, що методологічним ядром процесу формування національної свідомості та самосвідомості учня є вчення про націю як форму збереження національної самоідентифікації та історичної пам'яті, засіб історичного поступу саморефлексії нації, а методологічне підґрунтя розгляду проблеми педагогічного забезпечення розвитку національної свідомості

молодшого школяра – гармонійне поєднання системного, культурологічного й особистісно орієнтованих підходів.

Результати аналізу обраної проблеми на теоретичному і методологічному рівнях стали підґрунтям для виокремлення концептуальних цілей процесу свідомого оволодіння третьокласниками національними цінностями за допомогою засобів музичного мистецтва.

Визначення змісту цілеспрямованого формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва може бути розглянуто з кількох аспектів.

Передусім, це *історичний аспект*. У цьому розумінні третьокласники мають мати базове розуміння історії своєї країни, включаючи основні події, визначні постаті та досягнення. Вони повинні знати про заснування держави, боротьбу за незалежність, історичних героїв тощо.

Культурний аспект, що частково пов'язаний із історичним дозволяє розуміти та цінувати третьокласникам культурні традиції своєї країни, охоплюючи мову, літературу, музику, традиційне мистецтво, кулінарію тощо. Вони можуть бути ознайомлені з національними символами та обрядами.

Своєю чергою, *географічний аспект* допомагає узагальнити уявлення учнів про географічні особливості своєї країни, такі як розміщення на карті, географічний рельєф, клімат, природні ресурси. Третьюокласники можуть бути ознайомлені з головними містами, річками, горами тощо [54; 77; 21].

Вищезазначені аспекти підсилюють процесам ідентифікації особистості з нацією. Зокрема, третьокласники можуть розуміти свою приналежність до української нації та відчувати себе її невід'ємною часткою. Також вони можуть зрозуміти та усвідомити, що належать до спільного культурного, історичного та географічного спадку.

Такі процеси національної ідентифікації неможливі без відповідних емоційних виявів, без патріотичних почуттів. Третьюокласники мають розвивати патріотичні почуття до своєї країни, проявляючи гордість за її досягнення та бажання допомагати їй. Також учні мають розуміти роль і місце громадянських цінностей, прав та обов'язків.

Ці аспекти системно взаємопов'язані та комплексно сприяють формуванню національної свідомості третьокласників, допомагаючи їм розуміти та відчувати зв'язок зі своєю країною, її культурою та історією.

Зокрема, з огляду на зазначене вище ми виокремлюємо такі цілі-завдання щодо формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва:

1. *Поглиблення знань про свою національну музичну спадщину.* Головною метою є розширення знань про музичну культуру своєї країни, національні інструменти, жанри та музичних виконавців.

2. *Виховання почуття гордості та ідентичності.* Завданням є створення атмосфери, де третьокласники відчують гордість за свою культуру та націю, розуміють її цінність та унікальність.

3. *Розвиток емоційно-естетичного сприйняття.* Важливо розвивати у третьокласників здатність сприймати та розуміти українську національну музику як самоцінне мистецтво, викликати в них щирі емоційну реакцію та формувати почуття краси.

4. *Стимулювання творчого потенціалу.* Метою є розвиток творчих навичок та власного музичного вираження третьокласників, щоб вони могли самостійно створювати музику, аранжувати та інтерпретувати музичні твори.

5. *Формування культурної толерантності та розуміння інших культур.* Завданням є розширення світогляду третьокласників, розуміння та повага до музичної культури інших народів, сприяння міжкультурному діалогу.

6. *Залучення до спільної творчості та колективної діяльності.* Мета полягає в розвитку навичок співпраці, комунікації та колективної взаємодії через спільне музикування та виконання музичних творів.

Вище означені цілі сприяють формуванню національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва, розширюють їхнє розуміння світу, розвивають творчість та сприяють формуванню почуття належності до своєї нації та культури.

Спираючись на таку структуру цілепокладання необхідно виокремити елементи системи педагогічного супроводу формування національної свідомості третьокласників.

У контексті нашого дослідження варто зазначити, що сучасна психолого-педагогічна наука досліджує національну свідомість особистості з різних поглядів і аспектів.

Тож у частині цього аспекта предмета дослідження слід взяти до уваги вікові фізіологічні та психологічні особливості третьокласників, що зумовлюють ефективне розгортання практичних дій педагога в напрямі формування національної свідомості дитини.

Зокрема, в молодших школярів переважає наочно-образне мислення з елементами абстракції; іде подальший розвиток внутрішнього плану дій; до кінця періоду доступне усвідомлення своїх власних розумових операцій, що допомагають в процесах самоконтролю.

Хоча й в емоційній сфері третьокласників період підвищеної емоційності вже дещо знижений відповідно до періоду першого-другого класів, передусім, варто постійно працювати над розвитком емоційного інтелекту третьокласників (розуміння власних емоцій і емоцій інших, корекція власних емоцій та застосування механізмів уникнення або мінімалізації деструктивного впливу

негативних емоцій інших тощо) так як формування свідомості більшим чином пов'язано з емоційно-чуттєвою сферою особистості.

Тож у цьому віці дитина вже може частково ідентифікувати, розрізняти й періодично контролювати свій емоційний стан, наприклад, хвилювання, гнів тощо., та вже більш чітко диференціювати власні почуття (естетичні, моральні, інтелектуальні й ін.) [17].

Також у цей же період для дітей характерні вразливість, емпатійність і сугестивність. Паралельно активно розвиваються вольові якості дитини: довільність витримки, наполегливість. З огляду на зазначене вище дієвими для дітей цієї вікової категорії є застосування активних практичних інструментів, що покликані спонукати дитину до самостійного пошуку істини та сприяти формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості [17].

Отже, маємо спиратись на створення комфортних умов для емоційного переживання учнями цінностей національної культури як особистісних; скомпонувати такі чинники і фактори що зумовлять процеси свідомого осмислення учнями знань про українську культуру; застосувати педагогічний вплив і вимогу щодо стимулювання мотивації до самостійності в діяльності учня як свідомого громадянина-патріота.

Саме тому необхідно цілеспрямовано створювати комплекс умов, обставин, що чітко зорієнтовані на формування окремих умовно диференційованих елементів національної свідомості третьокласників.

З метою виокремлення комплексу психолого-педагогічних умов формування досліджуваної якості третьокласників звернемо увагу на кілька напрямів досліджень в гуманітаристиці, що вивчають національну свідомість особистості. Вони охоплюють:

1. *Соціально-психологічний підхід.* В межах цього підходу досліджується, як соціальні фактори впливають на формування національної

свідомості громадян. Вивчаються процеси соціалізації, ідентифікації особистості з нацією, почуття належності до спільності та сприйняття національних цінностей.

2. *Культурологічний підхід.* Цей підхід зосереджується на вивченні культурних аспектів національної свідомості, таких як мова, література, мистецтво, традиції, релігія та історія. Вивчення цих аспектів допомагає розуміти історичну та культурну спадщину країни і формувати національну ідентичність.

3. *Педагогічний підхід.* У цьому напрямі досліджень вивчаються педагогічні аспекти формування національної свідомості особистості. Акцент робиться на вихованні патріотизму, громадянської свідомості, толерантності та почутті відповідальності перед своєю нацією та країною.

4. *Психологічний підхід.* У межах цього підходу вивчаються індивідуальні психологічні особливості особистості, що впливають на формування національної свідомості, такі як ідентичність, самосвідомість, емоційний стан, переконання та цінності.

Вище зазначені різновекторні підходи в комплексі допомагають розширити розуміння національної свідомості особистості та виявити чинники, фактори, обставини, що сприяють її формуванню та розвитку. Цей важливий аспект дослідження допомагає педагогам, психологам та іншим фахівцям створювати ефективні програми та підходи для розвитку національної свідомості у здобувачів освіти загалом і третьокласників зокрема.

Отже, з метою формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва ми вирізняємо наступні *психолого-педагогічні умови*:

1. *Створення стимулюючого середовища.* Педагог повинен створити сприятливу атмосферу, де учні відчуватимуть себе комфортно і

заохочуватимуться до активної участі. Важливо створювати привітну атмосферу, яка допоможе учням відчувати, що їхні думки та виявлення інтересу є важливими.

2. *Урізноманітнення національно зорієнтованих методів та прийомів.* Різноманітність методів та прийомів допоможе залучити увагу третьокласників та забезпечити їх активну участь через стимулювання емоційно-чуттєвої сфери особистості. Саме тому варто використовувати ігрові елементи, вправи на сприйняття музики, музичні інструменти, спільне виконання пісень тощо.

3. *Посилення ролі національних музичних традицій.* Підкреслення місця і ролі національних музичних традицій у контексті формування національної свідомості. Вивчення та виконання українських народних пісень, музичних творів та мелодій сприятиме зближенню учнів зі своєю культурою та викликатиме почуття захоплення й гордості.

4. *Усвідомлення ролі і місця національної культури в світовій культурі у зіставленні з іншими культурами.* Важливо допомогти третьокласникам порівняти свою культуру з культурами інших народів. Це може розширити їх розуміння світу та підкреслити унікальність їхньої національної спадщини.

5. *Партнерська суб'єкт-суб'єктна взаємодія з дітьми, їхніми батьками та громадськістю.* Залучення батьків та громадськості в процес формування національної свідомості третьокласників на уроках музики є важливим аспектом. Необхідно залучати батьків і членів регіональної громадськості, залучаючи до участі в музичних заходах, організації спільних проєктів та виставок, де учні зможуть продемонструвати свої досягнення.

6. *Активного розвитку творчого потенціалу, мислення та творчої колективної активності.* Стимуляція третьокласників до творчого мислення та власного музичного вираження. Необхідно надавати їм можливість

компонувати музику, створювати власні аранжування або творити тексти пісень, що відображають їхні почуття та національну свідомість.

Отже, комплекс цих психолого-педагогічних умов допоможуть третьокласникам розкрити свою національну свідомість та почуття гордості через музичну діяльність і за допомогою застосування музичних засобів.

Таким чином, означені цілі, що конкретизовані системою завдань мають бути досягненні за цілеспрямованої організації освітнього простору третьокласників через забезпечення оптимального національно зорієнтованого середовища за допомогою реалізації комплексу психолого-педагогічних умов формування національної свідомості особистості учнів.

2.2. Методичний супровід формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва

Музичне мистецтво є потужним засобом формування національної свідомості у третьокласників. Деякі методичні інструменти, які можна використовувати для досягнення цієї мети, охоплюють такі напрями-форми:

1. *Групова робота з вивчення національних українських пісень.* Вивчення та виконання національних пісень може допомогти третьокласникам відчувати зв'язок зі своєю культурою та мовою. Розгляньте включення пісень, які мають історичну або національну значущість, в музичну програму третього класу.

2. *Гурткова робота з вивчення народних інструментів і навчання гри на них.* Залучення третьокласників до активного ознайомлення з традиційними народними інструментами своєї країни. Учні можуть вчитися грати на таких інструментах, як бандура, баян, флейта або скрипка. Це допоможе зблизити їх з музичною спадщиною своєї нації.

3. *Екскурсійно-музейна діяльність етномузикологічного характеру.* Сприяє дослідженню етнічної музики та інструментів своєї країни шляхом організації екскурсій до музеїв музичних інструментів, або запрошення професійних чи самобутніх музикантів-аматорів, щоб поділитися своїми знаннями та навичками з учнями.

4. *Музичні вистави та концерти.* Передбачають організацію та проведення музичних концертів (вистав) та виступів, під час яких третьокласники виконуватимуть музичні композиції, пов'язані з національною культурою та історією, що може охоплювати народні пісні, марші, національні гімни та інші музичні твори.

5. *Музичні проекти.* Активізація учнів до створення власних музичних проектів, що відображають національну ідентичність. Наприклад, вони можуть komponувати музику, використовуючи мотиви національних мелодій чи створювати тексти пісень, які розповідають про важливі події або постаті з історії своєї країни.

6. *Музичні дослідження.* Проведення третьокласниками повних чи часткових досліджень про відомих вітчизняних (іноземних) музикантів класиків чи сучасних музикантів, композиторів або музичні жанри, які виникли у їхній країні. Діти можуть досліджувати життя та творчість таких музикантів, як композиторів, співаків або народних виконавців.

Ці напрями-форми формування національної свідомості третьокласників сприяють розкриттю своєї національної свідомості через музичне мистецтво, розвитку почуття гордості та ідентичності до своєї країни.

Оскільки у цьому віці у дітей домінує образне мислення, то до запропонованих вище напрямів-форм можуть бути включені такі форми, які можна відповідно до пріоритетного напрямку-форми вважати формами-прийомами, зокрема: ситуаційно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-

драматизація, інсценування, гра-бесіда, гра-мандрівка, екскурсія, ігрова вправа, колективне творче панно, бесіда, тематичний зошит, ранок, свято, усний журнал, групова справа, оформлення альбому, уявна подорож, конкурси, ігри, школа ввічливості, демонстрація, розповідь, моделювання, вікторина, екскурсія, виставка малюнків, операція-рейд, виставка-ярмарок, перекличка повідомлень, добродійна акція, хвилини з музичним мистецтвом, година самоспостереження, година захоплення, козацькі забави, театральна вистава, ляльковий театр, ведення літопису класного колективу, веселі старти, естафети, догляд за рослинами і тваринами тощо.

Своєю чергою, за виокремленими напрямами-формами у процесі формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва можна використовувати різноманітні методи і прийоми. Ось деякі з них:

1. *Метод вивчення національних музичних традицій.* Дослідження і виконання національних пісень, музичних творів та мелодій, вивчення історії національної музики допоможуть учням краще зрозуміти свою культуру та відчувати зв'язок зі своєю національною спадщиною.

2. *Метод аналізу творів національних композиторів.* Вивчення та аналіз творів національних композиторів дає можливість третьокласникам познайомитися з музичними досягненнями своєї країни та розширити свої музичні знання.

3. *Метод навчання гри на традиційних музичних інструментах.* Ознайомлення з традиційними національними музичними інструментами дає можливість третьокласникам самостійно спробувати грати на них та відчувати зв'язок зі своєю культурою через музику.

4. *Метод активного музичного сприйняття.* Використання методів активного музичного сприйняття, таких як слухання та аналіз музичних творів

різних жанрів та епох, допоможе учням розвивати своє музичне чуття та розуміння музики як важливої частини своєї культури.

5. *Метод творчої самореалізації.* Стимулювання третьокласників до творчого самовираження через композицію музики, написання власних текстів пісень або створення музичних аранжувань дає можливість виявити їхній творчий потенціал та власну інтерпретацію національної музики.

6. *Метод спільного й колективного музикування.* Організація групових та колективних виконань національних пісень та музичних творів допомагає третьокласникам співпрацювати, взаємодіяти та відчувати спільний досвід, зміцнюючи зв'язок зі своєю національною культурою.

Своє чергою відповідно до структурної будови досліджуваного феномену ми класифікуємо методи за такими групами: *стимулювання емоційно-вольових і потребових національно орієнтованих здатностей третьокласників; активізації пізнавальної національно-патріотичної діяльності третьокласників; актуалізації здатності застосовувати здобуті знання, вміння, навички у практичну площину .*

Рис. 2.1. Класифікація методів формування національної свідомості
 третьокласників засобами музичного мистецтва.

Ці форми, методи і прийоми сприяють активному формуванню національної свідомості третьокласників на уроках музики та в позаурочний час, допомагають їм розкрити свій потенціал, розширити музичні знання та підвищити свідомість учнів про свою національну культуру.

Таблиця 2.1

**Класифікація прийомів формування національної свідомості
 третьокласників засобам музичного мистецтва**

з/п	Компонент національної свідомості	Група методів	Група прийомів
	Мотиваційно-особистісний	Стимулювання емоційно-вольових і потребових національно орієнтованих проявів третьокласників	Прийоми: художньо-образної інтерпретації музичних українських народних творів, коментування й аналізу образів героїв чи подій представлених у творах.
	Когнітивний	Активізації пізнавальної національно-патріотичної діяльності третьокласників	Прийоми: пізнавально ігрові, ініціативної індивідуальної чи колективної пізнавально-творчої діяльності на засадах синергетичного підходу, колективної творчої діяльності, мозкового штурму.
	Діяльнісний	Актуалізації здатності застосовувати здобуті знання, вміння, навички у практичну площину	Прийоми: дидактичні інтерактивно-ігрові, творчо-активізаційні, колективні творчі проекти, трансляційно-репрезентативні

Психолого-педагогічні засади передбачають витримання чітко скоординованих дій щодо досягнення результату, саме тому визначення поетапності формування досліджуваної характеристики третьокласників повною мірою забезпечить вирішення всіх визначених завдань.

Таблиця 2.2

**Зміст поетапного формування національної свідомості
третьокласників**

з/п	Етап формування	Мета	Психолого-педагогічна умова	Методичне забезпечення
	<i>Адаптивний</i>	Розвиток позитивної мотивації до свідомої національно-патріотичної діяльності, до пізнання та сприйняття інформації національного змісту й ціннісно-мотиваційної основи оволодіння знаннями про історію, культуру, традиції України. Формування компонентів досліджуваного явища:	<i>Створення стимулюючого національно зорієнтованого середовища; Урізноманітнення форм, методів і прийомів формування мотиваційно-особистісного компонента національної свідомості особистості третьокласників.</i>	До першої групи належать форми, методи, прийоми, спрямовані на розвиток емоційно-вольової сфери третьокласників і на формування мотиваційно-особистісного компонента національної свідомості; друга група методичних інструментів, спрямована на формування когнітивного компонента національної свідомості третьокласників.

		мотиваційно-особистісного та когнітивного		
	<i>Репродуктивно-діяльнісний</i>	Розвиток у третьокласників умінь і навичок реалізації національно-патріотичного потенціалу і формування діяльнісного компонента національної свідомості	<i>Посилення ролі національних музичних традицій; Партнерська суб'єкт-суб'єктна взаємодія з дітьми, їхніми батьками та громадськістю.</i>	Група методів діяльнісно-операційного спрямування, метою їх використання є актуалізація національно зорієнтованої обізнаності й активності третьокласників.
	<i>Самостійно-свідомий</i>	Формування вмінь здійснювати рефлексію, а також взаємодія самооцінювання, занурення в самостійну активну національно-патріотичну діяльність, актуалізація навичок самостійності.	<i>Усвідомлення ролі і місця національної культури в світовій культурі у зіставленні з іншими культурами; Активного розвитку творчого мислення та активності.</i>	Група методів рефлексивно-активного характеру, спрямовані на формування самостійності особистості третьокласників. Метою їх застосування є стимулювання емоційно-вольових, мотиваційно-ціннісних, когнітивних, діялісно-операційних механізмів самостійності особистості до національно-

				патріотичної діяльності
--	--	--	--	-------------------------

Окремо хочемо зупинитись на специфічних формах позанавчальної діяльності третьокласників у процесі реалізації яких активно застосовуються засоби музичного мистецтва, що інтегровані з іншими дидактично-виховними засобами формування національної свідомості третьокласників.

Зокрема з метою підсилення процесу формування у третьокласників культури почуттів, основ національної та громадянської свідомості пропонуємо проводити конкурси дитячої мистецької (зображувально-музичної) творчості «Слава українським військовим», «У світі немає кращої країни, ніж Україна» та ін.

Ці заходи будуть сприяти процесу засвоєння учнями знань про українську культуру; створення ситуацій емоційного переживання та усвідомлення важливості знань про українську історію та культуру через орієнтацію дитини на отримання дитиною позитивних результатів щодо успішного засвоєння певних національних цінностей у родині та в школі.

Також пропонуємо активно практикувати проведення тематичних виховних годин у формі: зустрічей з волонтерами, учасниками бойових дій, майстер-класів за участю дітей та батьків з виготовлення сувенірів для бійців Української армії.

Дієвим є проведення просвітницько-виховних короткоперспективних і далекоперспективних проєктів: «Рідний край, де ми, живемо, Україною зовемо», «Я і моя родина», «Моя маленька батьківщина».

Вважаємо, що необхідно кульмінаційний акцент у формуванні національної свідомості третьокласників у межах виховної роботи змістити на

засвоєння учнями знань про народні традиції, сутність українських обрядів, народних свят, легенд, переказів, звичаїв та ін.

У цьому зв'язку потрібно проводити тематичні ціннісно орієнтовані виховні години, концентром яких мають стати бесіди: «Славетні українці», «Козацькому роду немає переводу» тощо з включенням конкурсів малюнків, оберегів, організувати написання листів та малюнків воїнам АТО, аудіо-записів виконаних дітьми українських народних чи авторських пісень.

Слід зазначити, що в контексті нашого дослідження в освітньому процесі мають застосовуватись форми і методи виховної роботи, що лежать в основі козацької педагогіки. Саме в межах вивчення інтегрованого курсу «Мистецтво» діти знайомляться зі зразками народного музичного мистецтва України і традиційно прикладним національним мистецтвом. Знайомляться із мистецтвом витинанки і писанкарством та вчать їх виготовляти. При цьому важливо вести просвітницьку роботу з дітьми щодо регіональної приналежності цих витворів народного мистецтва. Цікавим є той факт, що писанки різних регіонів України оздоблювати вишивкою різної техніки та візерункової символіки які і відображали той чи інший регіон України. Така задіяність третьокласників є художньо-творчою, і саме в ній формуються національно орієнтовані здібності особистості.

Поряд із цим, активно розвиваються творчі здібності дитини які з часом трансформуються в здатності приймати корисний досвід, дбайливо зібраний попередниками та збагачувати його новим і цінним у процесі власної діяльності, а не в копіюванні.

2. 3. Формувальний етап експерименту та його результати

Проведення констатувального етапу дослідження дало змогу визначити

перспективні напрями здійснення дослідно-експериментальної роботи щодо формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва, зокрема української народної музики. Важливими маркерами цього процесу є: спрямування навчальної діяльності на розвиток емоційного-потребового ставлення дітей до українського народного мистецтва, виховання в них національно зорієнтованих умінь (вияву емоцій, вербальних, поведінкових тощо), розширення обізнаності про український музичний фольклор як складника обізнаності досліджуваної характеристики третьокласників.

Формування національної свідомості третьокласників відбувається в освітньому процесі, який розпочинається з вивчення стану сформованості педагогічного феномену учнів, виявлення їх схильності до української народної музичної творчості як частини національної культури та елементу свідомого ставлення особистості до всього українського.

Проаналізувавши результати констатувального експерименту ми виокремили саме українську народну пісню як дієвий та максимально демократичний засіб музичного мистецтва у стабілізації й підвищенні ефективності процесу поглиблення й розвитку національних почуттів і відповідних діяльнісних реакцій учнів, для розширення їх громадянсько-патріотичного світогляду та підвищення загального культурного рівня у частині національної свідомості.

Формувальний експеримент здійснювався з метою перевірки ефективності запропонованих методів і прийомів формування досліджуваної характеристики третьокласників засобами української народної музики в урочний та позаурочний час освітнього процесу.

Формувальний експеримент охоплював програму, реалізація якої зумовлювалась низкою цілей: *поглиблення знань про свою національну музичну спадщину*. Головною метою є розширення знань про музичну культуру своєї

країни, національні інструменти, жанри та музичних виконавців; виховання почуття гордості та ідентичності. *Завданням* є створення атмосфери, де третьокласники відчують гордість за свою культуру та націю, розуміють її цінність та унікальність; *розвиток емоційно-естетичного сприйняття*. Важливо розвивати у третьокласників здатність сприймати та розуміти українську національну музику як самоцінне мистецтво, викликати в них щирі емоційну реакцію та формувати почуття краси; стимулювання творчого потенціалу. *Метою* є розвиток творчих навичок та власного музичного вираження третьокласників, щоб вони могли самостійно створювати музику, аранжувати та інтерпретувати музичні твори; формування культурної толерантності та розуміння інших культур. *Завданням* є розширення національного світогляду третьокласників, розуміння та повага до музичної культури інших народів, сприяння міжкультурному діалогу; *залучення до спільної творчості та колективної діяльності*. *Мета* полягає в розвитку навичок співпраці, комунікації та колективної взаємодії. Завдання створення середовища активного спільного музикування (вокального чи інструментального) третьокласників.

Реалізація розробленого методичного забезпечення цілеспрямованого формування національної свідомості третьокласників зосереджувалась на застосуванні групи методів і прийомів, що узгоджувались із актуалізацією конкретного компонента досліджуваної властивості учнів.

Зокрема: *методи стимулювання емоційно-вольових і потребових національно орієнтованих проявів третьокласників та прийоми художньо-образної інтерпретації музичних українських народних творів, коментування й аналізу образів героїв чи подій представлених у творах спрямовані на мотиваційно-особистісний компонент; методи активізації пізнавальної національно-патріотичної діяльності третьокласників і прийоми пізнавально*

ігрові, ініціативної індивідуальної чи колективної пізнавально-творчої діяльності на засадах синергетичного підходу, колективної творчої діяльності, мозкового штурму були зорієнтовані на когнітивний компонент; *методи актуалізації здатності застосовувати здобуті знання, вміння, навички у практичну площину та прийоми дидактичні інтерактивно-ігрові, творчо-активізаційні, колективні творчі проєкти, трансляційно-репрезентативні* були націлені на діяльнісний компонент.

Ефективному застосуванню вищезазначеного методичного забезпечення в освітньому процесі сприяло також теоретичне підґрунтя щодо поетапності та логічного впровадження комплексу психолого-педагогічних умов формування національної свідомості третьокласників.

А саме:

- на *адаптивному етапі* застосування методичного супроводу було зумовлено метою – розвиток позитивної мотивації до свідомої національно-патріотичної діяльності, до пізнання та сприйняття інформації національного змісту й ціннісно-мотиваційної основи оволодіння знаннями про історію, культуру, традиції України. Формування компонентів досліджуваного явища: мотиваційно-особистісного та когнітивного.

Досягненню означеної мети сприяло створення таких психолого-педагогічних умов: *створення стимулюючого національно зорієнтованого середовища; урізноманітнення форм, методів і прийомів формування мотиваційно-особистісного компонента національної свідомості особистості третьокласників.*

- на *репродуктивно-діяльнісному* етапі реалізація практичних інструментів концентрувалось на розвитку в третьокласників умінь і навичок реалізації національно-патріотичного потенціалу і формування діяльнісного компонента національної свідомості.

Реалізації дидактично-виховної мети забезпечило впровадження таких психолого-педагогічних умов: *посилення ролі національних музичних традицій; партнерська суб'єкт-суб'єктна взаємодія з дітьми, їхніми батьками та громадськістю.*

- на *самостійно-свідомому етапі* формування вмінь у третьокласників здійснювати рефлексію, а також взаємо- та самооцінювання, занурення в самостійну активну національно-патріотичну діяльність, актуалізація навичок самостійності відображало досягнення мети – *формування вмінь здійснювати рефлексію, а також взаємо- та самооцінювання, занурення в самостійну активну національно-патріотичну діяльність, актуалізація навичок самостійності.*

Адресне застосування методів і прийомів формування національної свідомості третьокласників відбувалося в межах створення таких психолого-педагогічних умов: *усвідомлення ролі і місця національної культури в світовій культурі у зіставленні з іншими культурами; активного розвитку творчого мислення та активності.*

З метою виявлення рівня сформованості структурних компонентів національної свідомості третьокласників нами були застосовані ті діагностувальні інструменти, що і в процесі реалізації завдань констатувального етапу педагогічного експерименту.

Узагальнені результати оцінювання сформованості національної свідомості за *емоційно-потребовим* критерієм презентовано в табл. 5

Таблиця 2.3.1

Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за емоційно-потребовим критерієм

Рівні	Число учнів	
	Контрольна група (КГ)	Експериментальна група (ЕГ)

	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	7	11,81	5	16,94
Репродуктивний	10	30,29	13	31,01
Високий	16	50,00	10	28,04
Усього	32	100	28	100

Узагальнені результати оцінювання сформованості національної свідомості за пізнавально-знаннєвим критерієм після впровадження розробленого методичного забезпечення презентовано в табл. 6

Таблиця 2.3.2

Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за пізнавально-знаннєвим критерієм

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	5	14,19	6	14,94
Репродуктивний	12	30,29	11	29,01
Високий	17	58,02	14	50,00
Усього	32	100	28	100

Узагальнені результати оцінювання сформованості національної свідомості за поведінково-рефлексивним критерієм презентовано в табл. 7

Таблиця 2.3.3

Рівень сформованості національної свідомості третьокласників за поведінково-рефлексивним критерієм

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	

	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	7	18,81	4	11,94
Репродуктивний	10	31,29	7	29,01
Високий	15	49,90	17	57,04
Усього	32	100	28	100

Як видно з таблиць 3-5, в учнів на формувальному етапі превалюють високий і репродуктивний рівні сформованості національної свідомості за всіма критеріями.

Отже, результати діагностики загального рівня сформованості національної свідомості третьокласників подано в табл. 8

Таблиця 2.3.4

Результати діагностики рівнів сформованості національної свідомості третьокласників (формувальний експеримент)

Рівні	Число учнів			
	Контрольна група (КГ)		Експериментальна група (ЕГ)	
	Число учнів	%	Число учнів	%
Початковий	8	21,09	5	15,87
Репродуктивний	8	28,85	6	25,17
Високий	16	50,00	16	57,87
Усього	32	100	28	100

В контексті формувального етапу педагогічного експерименту варто детальніше зупинитись на аналізі його результатів.

У процесі формувального експерименту ми зосереджували зусилля на окремих видах діяльності, піклувалися про активізацію загальної емоційно-творчої атмосфери, творчої енергії учня. Важливим засобом опосередкованого педагогічного впливу в нашому дослідженні виступала актуалізація вражень і

асоціацій життєвого досвіду учнів в нинішніх реаліях країни. Класифікуючи прийоми асоціативного виклику потрібного емоційного психологічного стану дітей, ми дійшли висновку про найбільшу ефективність таких з них, як:

- портретні асоціації, що передбачають створення виконавського образу суб'єктивних вражень про певних людей;

- пейзажно-емоційні асоціації, завдання, яких полягало не стільки в тому, щоб змалювати певну картину, тобто викликати зорові асоціації, а відтворити переживання, що супроводжують споглядання й усвідомлення краси музики.

Нами була розроблена програма роботи музичного лекторію. Він охоплював різні форми організації розвитку національної свідомості учнів засобами української народної музики, які сприяли розширенню й збагаченню знань школярів. Пріоритетними формами були: тематичні заняття, музичні лекції, бесіди та свята української народної пісні та національно-патріотичного характеру.

Важливими складовими елементами експериментальної роботи по формуванню національної свідомості третьокласників є взаємозумовленість вивчення пісенного українського фольклору з практичною діяльністю школяра; присутність творчого початку в процесі вивчення пісень українського народу; оцінка й заохочення позитивних результатів музично-практичної діяльності школярів.

Початковою формою, яка пробуджує у дітей інтерес до пісенного фольклору, була бесіда, діалог, формулювання оцінних суджень, що сприяло глибокому осмисленню й сприйняттю змісту, особливостей і національно орієнтованої значущості творів народно-пісенної творчості.

Бесіда на тему: «Народна музика – яка вона?» передбачала поглиблення знань учнів про українську народну музику. Наша роль полягала у зверненні уваги школярів до української музичної культури шляхом виконання народних

творів, їх аналізу, повідомлення цікавих фактів з історії українського музичного мистецтва.

У наступній бесіді на тему: «За що мені подобається українська народна музика?» наші зусилля спрямовувались на виявлення власного емоційного ставлення до української народної музики в оцінювальних висловлюваннях.

У своїх бесідах ми підкреслювали важливу роль фольклору в ідейно-моральному, патріотичному вихованні учнів, формуванні їх співочої культури. Акцентували увагу на тому, що народна пісня відображає життя людей, розкриває їх духовну культуру й багатство, думки та почуття.

Бесіда сприяла поглибленню інтересу, емоційного захоплення, наявний ресурс знань учнів про українську народну музику. Діти, беручи участь у бесіді, спирались на свій життєвий та власний вже здобутий національно-патріотичного досвід.

Ознайомлення школярів із давніми українськими календарними обрядами займало важливе місце у формуванні їх національної свідомості.

Наша робота спрямовувалась на те, щоб допомогти дітям зрозуміти й відчувати, що в давнину до трав, квітів і дерев ставилися як до живих істот, у чомусь подібних до людей. Віруючи в цілющу силу природи, перед нею вклонялися, захоплювалися її красою, тобто ставлення до природи в ті часи були справді духовними, піднесеними. Ми намагались підкреслити важливу роль відновлення порушеної гармонії людини й природи за допомогою такого дієвого засобу, як українська народна пісня.

Проведення тематичних занять як засобу національно-патріотичного виховання у школярів шляхом підсилення стійкого інтересу до пісенної творчості сприяло формуванню в них позитивного ставлення до українського фольклору, його глибшому розумінню національно-історичного змісту, емоційно-чуттєвому сприйняттю.

Дуже важливо, щоб діти навчилися виражати свої емоції послуговуючись засобами музичного мистецтва. Тому ми занурили учнів у музично-творче середовище. Розвитку музично-творчої діяльності молодших школярів сприяло педагогічне спілкування. Створювалися проблемні ситуації, спрямовані на активізацію музичного мислення та емоційну уяву дітей; складалися мелодії (без запису), які б характеризували образи неньки, козака, воїна, землі; створювалися мелодії на даний літературний текст і навпаки, написати слова до даної мелодії.

На музично-естетичний розвиток учнів впливала їх участь у позакласній та позашкільній музичній діяльності: заняття в музичних гуртках, організоване відвідування музичних вистав, концертів із наступним їх обговоренням, участь у шкільних музичних святах пісні.

Враховуючи, що пісня найбільш доступна для сприймання дітей, так як має не тільки музичний, але й словесний зміст, ми часто в якості розспівування брали короткі народні українські пісеньки – поспівки, наприклад, у першому класі – «Тук, тук, чобіток», «Котилася торба» та інші.

У процесі роботи над українською народною піснею велику увагу ми приділяли розвитку активності та свідомості дітей під час її виконання. Початком аналітичного підходу першокласників до свого співу було вміння проаналізувати виконання ними народної пісні. Увагу дітей ми активізували питаннями про значення народної музики, про єдність слів та музики.

Поступово вводились твори з менш контрастними ознаками, діти привчалися до більш складних аналітичних операцій (наприклад, до порівняння схожого в різному).

У процесі розучування пісень учні отримували знання про виразні можливості музичних засобів, вчилися аналізувати й розрізняти їх. Наприклад, розучуючи пісню «Ой у лузі» мелодія якої вирізняється співучістю та гнучкістю

ми запропонували учням рухами рук передати характер музики. При повторному прослуховуванні пісні ми цілеспрямовано змінили її звучання, виконавши пісню голосніше й у більш швидшому темпі. Школярі помітили, що твір змінився, і сказали, коли таке швидке виконання змінює серйозний характер пісні. У результаті учні самі прийшли до висновку, що пісні-балади, пісні-оповіді мають виконуватись піднесено та певною мірою урочисто. Раом зробили висновок, що характер та настрої пісні більшим чином залежить від засобів художньої виразності (темпу, гучності, способу звуковедення тощо).

Враховуючи, що у дітей початкових класів підвищена рухова потреба, варто використовувати різноманітні рухи, музично-ігрові моменти. Ми часто пропонували дітям при виконанні пісень передавати рухами рук, тулуба, голови та обличчя те, про що співається у народній пісні, наприклад, показати, що болять у пташки у пісні «Перепілонька», повертатися навколо себе і притупувати у танці «Гопак» та інше.

При слуханні народної музики у початкових класах ми використовували аналогічні методи. Наприклад, методом порівняння була виявлена особливість танцювального жанру, яка виявилась у ритміці, темпі, рухливому характері. (Ой лопнув обруч», «Ти до мене не ходи», «Грицю, Грицю, до роботи» та інші).

Велике роль у формуванні інтересу до української народної музики мають такі педагогічні прийоми, які спонукають дітей не тільки емоційно сприймати музику, але й вміти думати про неї, знаходити відповіді на питання «Чому», висловлюватися про неї.

Звичайно молодші школярі приймають активну участь у бесідах. Використовуючи живий інтерес дітей та їх емоційний настрій, ми ставили питання: «Чому?», «А як ви гадаєте?» Створюючи проблемну ситуацію, ми тим самим примушували учнів замислитись, співставляти, порівнювати, пригадувати і, відповідно їх віку, робити узагальнення, висновок. Вміння самих

учнів почути й відмітити важливе в музиці підвищує у них інтерес до роботи, сприймання стає активно-творчим, аналітичним.

У процесі занять ми намагались створити атмосферу творчої зацікавленості, виробити у дітей бажання до виявлення власної ініціативи, самостійного мислення, прагнення внести щось нове, своє.

Національна свідомість у дітей проявлявся по-різному: у своєрідності відповідей, у слуховій спостережливості, яка виявлялась потім у прагненні поділитись своїми враженнями про народну музику, яка була почута на уроці чи поза школою, у розповіді, малюнку. Наприклад, під час розучування пісні «Ой у лузі червона калина» учні отримали завдання відобразити почуте у малюнку. Пізніше була організована демонстрація малюнків учнів.

Перевірка різними шляхами музичних знань дозволила простежити, як розвивається у дітей інтерес до української народної музики, який він (стійкий чи ні). Ми впроваджували в урок: а) вільне висловлювання дітей про народну музику; б) музичні вікторини з елементами гри; в) слухання музики за вибіркоким принципом; г) оцінку учнями народних музичних творів.

Рівень розвитку інтересу до української народної музики визначався нами за наступними показниками: емоційна сприйнятливість дітей на всіх етапах роботи; виявлення допитливості до музики в цілому і до народної частково (питання до вчителя, бажання висловитись про твір, прослухати його ще раз чи повторити народну пісню); ступінь усвідомленості своїх музичних вражень, які виявлялись у судженнях і оцінках сприйнятого музичного твору.

Використання українських народних пісень як дієвого засобу сприяло вирішенню таких ціннісних завдань:

- 1) збереженню та поширенню національної самобутності української культури;
- 2) розумінню колориту, що притаманний українському мистецтву;

3) передачі дітям духовного досвіду почуттів та гідного ставлення до своєї Батьківщини.

Таким чином, обґрунтований вище комплекс методів, прийомів, форм та психолого-педагогічних умов організації музично-творчої діяльності третьокласників на матеріалі українського пісенного фольклору в освітньому процесі дає можливість стверджувати, що це дозволяє суттєво підвищити ефективність розвитку національної свідомості третьокласників.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі в методологічному, теоретичному та методичному аспектах наведено узагальнення і запропоноване конкретизоване розв'язання наукової проблеми шляхом застосування системи методичних інструментів формування національної свідомості третьокласників в освітньому процесі.

Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети і розв'язання поставлених завдань та дали підстави для таких висновків:

1. На основі теоретичного аналізу проблеми формування національної свідомості третьокласників схарактеризовано досліджуваний феномен у контексті психолого-педагогічної проблеми, а саме: національна свідомість третьокласників може охоплювати:

- розуміння та визнання власної національної ідентичності. Учні розуміють, що вони належать до певної нації та відчувають прив'язаність до свого народу.

- Знання про свою культуру та національну спадщину. Третьюокласники вивчають елементи своєї культури, такі як мова, традиції, звичаї, музика, література та історія.

- почуття гордості та ідентичності. Учні відчувають гордість за свою націю, культуру та історію, розуміють їхню цінність та важливість.

- сприйняття різних культур та багатства міжкультурної спадщини. Учні розвивають толерантність, розуміння та повагу до інших культур, що сприяє міжкультурному діалогу. Участь у національних святкуваннях та традиціях. Третьюокласники беруть участь у національних святкуваннях, заходах, виконують національні пісні та танці, що сприяє збереженню та розширенню своєї національної свідомості.

На підставі аналізу наукового доробку із порушеної проблеми з'ясовано, що вчені досліджують: основні положення про взаємозв'язок національної

культури й формуванню національної свідомості; теоретико-методичні основи імплементації національно орієнтованої освіти в освітній процес початкової школи; роль і місце національної філософії в розбудові педагогічної науки у царині людинотворення в полікультурному середовищі; особливості реалізації національно орієнтованих положень та ідей у вихованні свідомого громадянина-патріота України.

2. Обґрунтовано *національну свідомість третьокласників*, яка є поліаспектною здатністю особистості дитини сприймати, усвідомлювати, відтворювати, самостійно збагачувати національно-патріотичний досвід на продуктивному рівні засобами відповідних знань про національну історію та народну музичну культуру. Виокремлено й обґрунтовано структуру досліджуваної здатності в єдності компонентів (*мотиваційно-особистісний, когнітивний, діяльнісний*), які перебувають у відкритій взаємозумовленій динаміці, що забезпечує ефективне формування досліджуваного феномена, яка відображає соціальний запит на національно свідомого громадянина у воєнний та повоєнний періоди нашої країни.

Визначено й обґрунтовано критерії, показники та рівні сформованості національної свідомості третьокласників. Система критеріїв досліджуваного феномену охоплює: *емоційно-потребовий* (сформованість емоційно-мотиваційної сфери як обов'язкового механізму в процесах сприйняття, спілкування, трансляції, відтворення особистістю національно культурних норм і принципів, видів народного музичного мистецтва тощо), *пізнавально-знаннєвий* (комплекс національно орієнтованих знань, які є базовими для виконання відповідних дій національно-патріотичного характеру), *поведінково-рефлексивний* (активність самостійних дій щодо оволодіння мистецьким інструментарієм і потреби в передаванні національного досвіду, система вмінь і навичок реалізації національно орієнтованого потенціалу на засадах

загальнолюдських і національно ментальних цінностей). Виокремлено рівні прояву означених критеріально-показникових зв'язків: *початковий, репродуктивний, високий.*

3. Розроблено систему методичного забезпечення, що охоплює цілі, завдання, психолого-педагогічні умови, етапність формування досліджуваної якості шляхом застосування класифікованих методів, прийомів та форм цілеспрямованого формування національної свідомості третьокласників.

Експериментальна ідея містила:

- *цілі: поглиблення знань про свою національну музичну спадщину.* Головною метою є розширення знань про музичну культуру своєї країни, національні інструменти, жанри та музичних виконавців; виховання почуття гордості та ідентичності. *Завданням* є створення атмосфери, де третьокласники відчують гордість за свою культуру та націю, розуміють її цінність та унікальність;

- *розвиток емоційно-естетичного сприйняття.* Важливо розвивати у третьокласників здатність сприймати та розуміти українську національну музику як самоцінне мистецтво, викликати в них щирі емоційну реакцію та формувати почуття краси; стимулювання творчого потенціалу. *Метою* є розвиток творчих навичок та власного музичного вираження третьокласників, щоб вони могли самостійно створювати музику, аранжувати та інтерпретувати музичні твори; формування культурної толерантності та розуміння інших культур. *Завданням* є розширення національного світогляду третьокласників, розуміння та повага до музичної культури інших народів, сприяння міжкультурному діалогу;

- *залучення до спільної творчості та колективної діяльності.* Мета полягає в розвитку навичок співпраці, комунікації та колективної взаємодії. *Завданням* створення середовища активного спільного музикування (вокального

чи інструментального) третьокласників.

Реалізація розробленого методичного забезпечення цілеспрямованого формування національної свідомості третьокласників зосереджувалась на застосуванні групи методів і прийомів, що узгоджувались із актуалізацією конкретного компоненту досліджуваної властивості учнів.

Зокрема:

- *методи стимулювання емоційно-вольових і потребових національно орієнтованих проявів третьокласників та прийоми художньо-образної інтерпретації музичних українських народних творів, коментування й аналізу образів героїв чи подій представлених у творах спрямовані на мотиваційно-особистісний компонент;*

- *методи активізації пізнавальної національно-патріотичної діяльності третьокласників і прийоми пізнавально ігрові, ініціативної індивідуальної чи колективної пізнавально-творчої діяльності на засадах синергетичного підходу, колективної творчої діяльності, мозкового штурму були зорієнтовані на когнітивний компонент;*

- *методи актуалізації здатності застосовувати здобуті знання, вміння, навички у практичну площину та прийоми дидактичні інтерактивно-ігрові, творчо-активізаційні, колективні творчі проєкти, трансляційно-репрезентативні були націлені на діяльнісний компонент.*

Ефективному застосуванню вищезазначеного методичного забезпечення в освітньому процесі сприяло також теоретичне підґрунтя щодо поетапності та логічного впровадження комплексу психолого-педагогічних умов формування національної свідомості третьокласників.

А саме:

- на *адаптивному етапі* застосування методичного супроводу було зумовлено метою – розвиток позитивної мотивації до свідомої національно-

патріотичної діяльності, до пізнання та сприйняття інформації національного змісту й ціннісно-мотиваційної основи оволодіння знаннями про історію, культуру, традиції України. Формування компонентів досліджуваного явища: мотиваційно-особистісного та когнітивного.

Досягненню означеної мети сприяло створення таких психолого-педагогічних умов: *створення стимулюючого національно зорієнтованого середовища; урізноманітнення форм, методів і прийомів формування мотиваційно-особистісного компонента національної свідомості особистості третьокласників.*

- *на репродуктивно-діяльнісному етапі* реалізація практичних інструментів концентрувалось на розвитку в третьокласників умінь і навичок реалізації національно-патріотичного потенціалу і формування діяльнісного компонента національної свідомості.

Реалізації дидактично-виховної мети забезпечило впровадження таких психолого-педагогічних умов: *посилення ролі національних музичних традицій; партнерська суб'єкт-суб'єктна взаємодія з дітьми, їхніми батьками та громадськістю.*

- *на самостійно-свідомому етапі* формування вмій у третьокласників здійснювати рефлексію, а також взаємо- та самооцінювання, занурення в самостійну активну національно-патріотичну діяльність, актуалізація навичок самостійності відображало досягнення мети – *формування вмій здійснювати рефлексію, а також взаємо- та самооцінювання, занурення в самостійну активну національно-патріотичну діяльність, актуалізація навичок самостійності.*

Адресне застосування методів і прийомів формування національної свідомості третьокласників відбувалося в межах створення таких психолого-педагогічних умов: *усвідомлення ролі і місця національної культури в світовій*

культури у зіставленні з іншими культурами; активного розвитку творчого мислення та активності.

4. Експериментально перевірено ефективність застосування методичного забезпечення формування національної свідомості третьокласників засобами музичного мистецтва. Результати дослідницько-експериментальної роботи засвідчили, що згідно з установленими рівнями сформованості національної свідомості учнів експериментальної групи, які досягли високого рівня, збільшилася на 15,28 % (від 12,96 % до 28,24 %), а в контрольній групі збільшилася лише на 3,37 % (від 13,46 % до 16,83 %). Кількість учнів, які мають репродуктивний рівень сформованості національної свідомості, в експериментальній групі збільшилася на 19,44 % (від 29,17 % до 48,61 %), у контрольній групі – збільшилася на 9,13 % (від 28,85 % до 37,98 %). Найбільш суттєво змінилися показники початкового рівня: в експериментальній групі кількість учнів зменшилася на 34,72 % (від 57,87 % до 23,15 %), у контрольній групі – лише на 12,50 % (від 57,69 % до 45,19 %).

Представлене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування національної свідомості третьокласників, що дає підстави окреслити перспективні напрями подальших наукових розвідок з означеної проблеми в нових реаліях та в період повоєнної відбудови України.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В. П., Бабосов Є. М., Губерський Л. В. Духовне оновлення суспільства. Київ: Либідь, 1990. 197 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. *Духовність особистості і сучасні стратегії виховання*: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 5–7 лютого 2006 р.). Київ: Фонд «Добро», 2006. 158 с.
3. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід в освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики* / за заг. ред. О. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. С. 45–50.
4. Бігич О. Б. Теоретичні основи формування методичної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2005. 40 с.
5. Бігун Н. І. Феномен самодостатності особистості у класичній психології. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2017. Вип. 6 (51). С. 17–25.
6. Богуш Ф. М. Культурологічна парадигма в спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. Київ: Педагогічна преса, 2006. № 3. С. 5–12.
7. Бойчук Ю. Д. Наукові підходи до педагогічних досліджень: монографія / за ред. д-ра пед. наук. проф., чл.-кор. НАПН України В. І. Лозової. Харків: Апостроф, 2013. 348 с.
8. Бойчук Ю. Д. Наукові підходи до педагогічних досліджень: кол. монографія / за заг. ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. НАПН України В. І. Лозової. Харків: Вид-во Віroveць А. П. «Апостроф», 2012. С. 188–215.
9. Вінник Т. О. Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *ScienceRise. Pedagogical Education*. 2016. № 8 (4). С.

58–62.

10. Вовк О. Р. Основні характеристики когнітивного компонента готовності студентів до гуманістичного вирішення ситуацій морального вибору. *Молодий вчений*. 2015. № 10 (2). С. 130–133.

11. Власенко О. Особливості формування освітньо-виховних систем. Тенденції модернізації національних освітніх систем: збірник наукових праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 158 с.

12. Гаврілова Л. Науково-методологічні підходи до аналізу професійної компетентності майбутніх вчителів початкових класів. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*: зб. наук. праць. 2015. Вип. 2. С. 7–16.

13. Гаркавенко Н. В. Самовиховання і саморозвиток майбутніх фахівців з вищою освітою. *Психологія саморозвитку особистості*: зб. наук. праць / за ред. Н. В. Чепелевої, Я. Ф. Андреєвої. Чернівці–Київ, 2016. С. 179–192.

14. Герасимова О. І. Рефлексивні вміння як форма теоретичної діяльності майбутнього вчителя, спрямованого на самопізнання. URL: <http://journal.kdpu.edu.ua/pedag/article/iew> (дата звернення: 21.01.2020).

15. Головіна О. Фінська підтримка реформи: що має змінитись в українській освіті. URL: <https://nus.org.ua/articles/navchayemos-razom-finska-pidtrymka-reformy-ukrayinskoji-shkoly> (дата звернення: 26.02.2020).

16. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / гол. ред. С. Головка. Київ: Либідь, 1997. 375 с.

17. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ–Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.

18. Горбенко С. С. Розвиток гуманістичного виховання учнів засобами музики (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Кафедра, 2015. 407 с.

19. Гречаник Н. І. Емоційно-вольові основи культурологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Педагогічні науки: теорія,*

історія, інноваційні технології. 2020. Вип. 1 (95). С. 169–179.

20. Гречаник Н. І. Мотиваційно-ціннісна складова культурологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Вісник ГНПУ ім. О. Довженка*. 2020. Вип. 1/42. С. 113–121.

21. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти): дис.... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2000. 416 с.

22. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року № 87. Дата оновлення: 16.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 17.04.2023).

23. Дермельова Н., Ночовка О. Шляхи формування мистецтвознавчої компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10. Ч. 3. С. 162–167.

24. Дугіна В., Щелкунова С. Формування національної самосвідомості та патріотизму у дітей засобами позашкільної освіти. *Зміїв*, 2015. 39 с.

25. Зінчина О. Б., Клименко Г. Т., Кудрявцев О. Ю. Курс лекцій з дисципліни «Соціологія» (для студентів усіх курсів усіх напрямів підготовки та форм навчання). Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків, 2015. 174 с.

26. Зязюн І. А. Естетичні засади розвитку особистості. Мистецтво розвитку особистості: монографія / за ред. Н. Г. Ничкало. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. С. 14–36.

27. Зязюн І. А. Людина в контексті гуманітарної філософії. *Професійна освіта : педагогіка і психологія: українсько-польський журнал* / за ред. І. Зязюна, Т. Левовицького, Н. Ничкало, І. Вільш. Ченстохова; Київ: Видавництво Вищої Педагогічної школи у Ченстохові, 1999. Вип. 1. С. 323–333.

28. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього

вчителя іноземної мови засобами діалогу культур: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2005. 20 с.

29. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості. Київ: Либідь, 2007. 256 с.

30. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) / під заг. ред. О. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.

31. Кондрацька Л. А. Художня епістемологія культури у вимірі педагогіки: монографія. Тернопіль: Богдан, 2002. 408 с.

32. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: затв. наказом М-ва юстиції України від 16 червня 2015 року № 641 (у ред. наказу від 29.07.2019 № 1038). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1038729-19> (дата звернення: 14.11.2019).

33. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1390288033/141467279> (дата звернення: 17.11.2019).

34. Кремень В. Г. Система освіти в Україні: сучасні тенденції і перспективи. *Трибуна*. 2001. № 5–6. С. 5–7.

35. Кресіна І. О. Національна свідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування. *Нова політика*, 1998. С. 12-19; Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (етнополітичний аналіз): Монографія. К.: Вища школа, 1998. 392 с.

36. Кульчицький В.Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку

патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія педагогіка і соціальна робота. 2013. №30. С.76-78

37. Лисенко А. Ф. Готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 1. С. 125–132.

38. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти: навч. посіб. Київ: Центр «Магістр S» Творчої спілки вчителів України, 1996. 256 с.

39. Людина в сучасному світі: підручник для 11 кл. / Р. А. Арцишевський, С. О. Боднарук, С. С. Возняк та ін. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 1997. 224 с.

40. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 667 с.

41. Малинка Ю. Г. Толерантність як результат міжкультурної комунікації в умовах глобалізації. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2012. № 2. С. 123–127.

42. Митник О. Я. Теоретико-методичні основи підготовки майбутнього вчителя до формування культури мислення молодшого школяра: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 42 с.

43. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес: Матеріали до першої лекції / уклад. М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, К. М. Левківський, Ю. В. Сухарніков; відп. ред. М.Ф. Степко. Київ: МОН, 2004. 24 с.

44. Муковіз О. П. Дистанційне навчання у системі неперервної освіти вчителів початкової школи: теорія та методика: монографія. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2016. 393 с.

45. Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс]. Режим доступу: [mon.gov.ua. patriotichne-vix-metodichni-19-05-2015.pdf](http://mon.gov.ua/patriotichne-vix-metodichni-19-05-2015.pdf)

46. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021

року: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 15.09. 2022).

47. Нікуліна Н. В. Формування методичної культури майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук 13.00.04 / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. Київ, 2018. 364 с.

48. Новий тлумачний словник української мови / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2001. Т. 2. 911 с.

49. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи бібліотека з освітньої політики* / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. С. 5–14.

50. Онишків З. М. Система підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи в загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Тернопільській національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 36 с.

51. Осьмак Т. В. Культурологічне виховання майбутніх педагогів: аксіологічний підхід. *Нова парадигма*. 2014. Вип. 123. С. 89–94.

52. Паніч Ю. Національна свідомість українських громадян в сучасних умовах. *Політичний менеджмент* № 6, 2006. С. 45 – 50

53. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII. Дата оновлення: 16.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> (дата звернення: 12.10.2022).

54. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: Наказ МОН від 06.06.2022 № 527.
[URL:https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotychnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy](https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotychnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy)

55. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 412 с.
56. Професійний стандарт на професію «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти: Наказ Міністерства соціальної політики України від 10 серпня 2018 року № 1143. Дата оновлення: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show> (дата звернення: 05.09.2018).
57. Радул В. В. Педагогічна культура та соціальна зрілість вчителя. Кіровоград, 2000. 36 с.
58. Рубанець О. М. Когнітивна активність особистості. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2015. Вип. 9–0 (147–148). С. 99–107.
59. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.
60. Рудницька О. П. Українське мистецтво у полікультурному просторі: навч. посіб. Київ: Екс Об, 2000. 208 с.
61. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури. Луцьк, 2008. 696 с.
62. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки: навч. посіб / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. Київ: Академвидав, 2005. 520 с.
63. Столяренко О. Філософсько педагогічний зміст формування ціннісного ставлення до людини. *Рідна школа*. 2001. № 3. С. 18–21.
64. Супрун М. О. Самовиховання особистості майбутнього фахівця в галузі державного управління: теоретико-практичний аспект. *Державне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 1. С. 114–124.
65. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації: монографія / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.

66. Тринчук О. Б. Особливості мотиваційно-ціннісної структури особистості. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2015. Т. 20. Вип. 2 (36). Ч. 2. С. 201–207.
67. Устименко Л. М., Агеєва С. О. Кроскультурні конфлікти в організації міжнародного туризму. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2015. Вип. 16. С. 58–69.
68. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Київ, 1952.
69. Філософія: підручник / за ред. Л. Г. Дротянко, В. І. Онопрієнко, О. А. Матехіної. Київ: НАУ, 2012. 348 с.
70. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голова редкол. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
71. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: монографія / за заг. ред. А. М. Богуш; Півд. наук. центр АПН України. Одеса: М. П. Черкасов, 2008. 271 с.
72. Хижняк І. Теоретичне обґрунтування системи підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування засобів електронної лінгвометодики в професійній діяльності. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 1–2. С. 198–211.
73. Хомич Л. О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. Київ: Магістр-S, 1998. 199 с.
74. Цюняк О. П. Формування професійної культури майбутніх магістрів початкової освіти у вищих навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ, 2015. 220 с.
75. Чепа М. Л. Етнопсихологічний дискурс глобалізації: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 104 с.
76. Шевченко О. М. Культурологічний підхід у професійній підготовці

студентів музичних училищ. автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ, 2011. 23 с.

77. Шпиталевська Г. Р. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування в молодших школярів загальнокультурної компетентності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 5. С. 349–359.

78. Шпиталевська Г. Р. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування у молодших школярів загальнокультурної компетентності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський гуманітарний університет». Ялта, 2013. 20 с.

79. Hewstone M., Stroebe W., Stephenson G.M. (Eds). *Introduction to social psychology: A European Perspective*. Oxford: Blackwell, 2001. 752 p.

80. Martschinke S. Die Bedeutung von selbstreflexivem und forschendem Lernen in der Ausbildung für Lehramtsstudierende / S. Martschinke, B. Kopp, M. Hallitzky. *Paradigma*. 2007. № 1. P. 6–15. URL: http://www.zlf.uni-passau.de/fileadmin/dokumente/einrichtungen/zlf/paradigma/2007_1.pdf

81. Pedagogical Constitution of Europe. URL: <http://education-ua.org/ua> (дата звернення: 29.12.2019).

82. Rokeach M. *The Nature of Human Values*. N. Y.: Free Press, 1973.

83. Tuning Educational Structures in Europe. URL: <https://www.unideusto.org/tuningeu/what-is-tuning.html> (дата звернення: 15.02.2020).

84. Varela F.J. *Principles of Biological Autonomy*. Elsevier/North-Holland, New York, 1979. 306 p.

85. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>

86. <http://visnyk.hoippo.km.ua/infomain/1608-formuvannya-naconalnoyi-svdomost-molodshih-shkolyarv-zasobami-mistectva.html>